

εἰς ἓν σωματεῖον, εἰς μίαν θρησκευτικὴν ἀδελφότητα, εἰς ἓν πολιτικὸν κόμμα, εἰς μίαν στρατιωτικὴν μονάδα, εἰς ἓν ἔθνος. Ἐν τῇ ροῇ τοῦ χρόνου διακρίνεται τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, ἔχον ἴδια γνωρίσματα ἀποτυπούμενα καὶ εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ εἰς τὰ ἥθη καὶ εἰς τὴν τέχνην καὶ εἰς τὴν θρησκείαν. Ἐχομεν τὸ κλασσικὸν πνεῦμα, τὸ πνεῦμα τοῦ Μεσαίωνα, τὸ πνεῦμα τῆς Ἀναγεννήσεως τὸ πνεῦμα τῆς Διαφωτίσεως, τὸ πνεῦμα τοῦ Ρωμαντισμοῦ, τὸ πνεῦμα τοῦ Θετικισμοῦ. Τώρα εἰσερχόμεθα εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Ἀτομικοῦ αἰῶνος.

Εἰς τὸ πνεῦμα ἐκάστης ἐποχῆς ἔχομεν φάσεις πρωϊμότητος, ὠριμότητος, παρακμῆς, πτώσεως. Εἰς τὰ πρόσωπα, τὰς ομάδας, τὰς ἐποχὰς ἔχομεν ἐκάστοτε ἴδιον πνεῦμα, πολὺ πνεῦμα, ὀλίγον πνεῦμα, ἢ καὶ στέρησιν πνεύματος. Τοῦτο μᾶς πληροφορεῖ ἡ ἱστορία. Ἐχομεν μίαν πορείαν τοῦ πνεύματος ἐν χώρῳ καὶ χρόνῳ.

Τὸ θέμα τοῦτο χρήζει λεπτομερεστέρως ἐρεύνης.

2. Ἡ πορεία τοῦ πνεύματος.

Οἱ πυρῆνες πνευματικότητος συνεμφανίζονται μετὰ τῶν πρώτων ἀνθρώπων. Αἱ βαθμηδὸν αὐξανόμεναι κλεισταὶ πολιτεῖα καὶ ομάδες διαμορφώνουν κοινωνικοὺς ὀργανισμοὺς παραλλήλους μὲ ἴδια χαρακτηριστικά, ἴδιον πνεῦμα, εἰς πολλάς συγχρόνως περιοχὰς τοῦ πλανήτου μας. Τοῦτο συμβαίνει κατὰ πρῶτον εἰς τὰς περὶ τὴν Μεσόγειον θάλασσαν χώρας, εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολήν, εἰς τὰς Ἰνδίας καὶ τὴν Κίναν, διὰ νὰ ἐπεκταθῇ ἔπειτα βαθμιαίως εἰς ὅλοκληρον τὴν γῆν.

Τὸ ἄπαξ ἐμφανισθὲν πνεῦμα ἐπιζῆ εἴτε διὰ τῆς συνεχοῦς ζωῆς τῆς ομάδος, εἴτε διὰ τῆς ἀποτυπώσεώς του εἰς μνημεῖα πνευματικὰ ἀκατάλυτα, εἴτε διὰ τῆς ἀφομοιώσεώς του ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει ἀπὸ ἄλλας ομάδας. Μορφαὶ πνεύματος σαφῶς ἀποτετελεσμένοι διακρίνονται τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα, τὸ Ἰουδαϊκόν, τὸ Ρωμαϊκόν, τὸ Χριστιανικόν, τὸ Ἀσιατικόν, τὸ Δυτικοευρωπαϊκόν.

Εἰς τὰς ἡμέρας μας λόγῳ τῆς μεγάλης ἐπικοινωνίας τῶν λαῶν τὰ πνεύματα ταῦτα ἐρχόμενα εἰς συνάφειαν ἀνευρίσκουν ἀμοιβαίως κοινὰ στοιχεῖα, ἅτινα διαμορφώνουν ἓν Παγκόσμιον πνεῦμα.

Θὰ διασαφήσωμεν τὴν ἰδιαιτερότητα ἐκάστου.

α'. Τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα.

Τυπικὰ γνωρίσματα τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος εἶναι ὁ πλοῦτος τῆς ὕφης καὶ ἡ σαφήνεια τῆς ἐκφράσεως. Εἰς τὴν γένεσιν του συμβάλλουν πλείονες πολιτιστικαὶ ομάδες. Ἀποτελοῦν μὲν αἱ Ἀθηναίησιν συγκεντρωμένης λάμψεως καὶ θερμότητος, πρὸς αὐτὴν ὁμῶς

συνέκλινον πλείονες ἀκτῖνες. Ἐκ τῆς Μακεδονίας ἦλθον οἱ Ὀλύμπιοι Θεοί, ἐκ τῆς Ἡπείρου τὸ ὄνομα Ἑλληνες, ἐκ τῆς Ἰωνίας τὸ πνεῦμα τῆς ποιήσεως καὶ τῆς φιλοσοφίας, ἐκ τῆς Σπάρτης τὸ πνεῦμα τῆς γενναιότητος, ἐκ τῆς Θράκης τὸ Διονυσιακὸν πνεῦμα τοῦ πάθους, ἐκ τῶν Κυκλάδων τὸ Ἀπολλώνειον τῆς ἀρμονίας καὶ ἐσωτερικῆς γαλήνης.

Τὰ καθ' ἕκαστον στοιχεῖα, λόγος, ἦθος, κάλλος, θεῖον, ἐμφανίζονται εἰς μίαν ἐνότητα μορφῆς καὶ ἀλληλοεισδύσεως οὐδέποτε μετὰ ταῦτα τόσον σαφῶς πραγματοποιηθεῖσαν.

Ὁ λόγος τρέφεται συνεχῶς ἀπὸ τὸν πόθον τοῦ «εἰδέναι», τοῦ «θαυμάζειν» καὶ τοῦ «θεωρεῖν». Ἄλλωστε ὁ «λόγος» εἶναι δι' αὐτοῦς ἀντολογικὴ ἀρχὴ διέπουσα, μορφοποιοῦσα καὶ διακοσμοῦσα τὰ πάντα. Οἱ ἄνθρωποι γνωρίζουν κατὰ «μέθεξιν» τούτου, ἀφ' οὗ γεννῶνται ἀπὸ «σπέρματα» τοῦ Λόγου. Ὅμως πᾶς λόγος δὲν εἶναι καὶ ἀληθής. Ὑπάρχει λόγος ὀρθὸς καὶ λόγος ἐσφαλμένος. Ὁ ἔλεγχος καὶ ἡ μὴ ὑπαρξίς «ἀντιφάσεως», εἴτε ἐξωτερικῆς εἴτε ἐσωτερικῆς, εἶναι τὸ θεμέλιον τῆς ἀληθείας ἐπὶ τοῦ ὁποῦ θὰ ὑψώσουν οἱ Ἑλληνες τὸ οἰκοδόμημα τῶν ἐπιστημῶν. Χάριν τῆς κατὰ σύστημα μελέτης ἐκάστης κατηγορίας φαινομένων νομίζουν ὡς ἐπιβαλλόμενον τὸ «σχολῆν ἄγειν» ἀπὸ ἔργα ὠφελιμιστικά. Ἡ θεωρία εἶναι «τέλος τοῦ βίου» καὶ «ἀμηχάνους ἡδονὰς παρέχει τοῖς δυναμένοις τὰς αἰτίας γνωρίζειν καὶ φύσει φιλοσόφοις» (1). Ὁ λόγος εἶναι κατ' αὐτοῦς ὁ ἐτοιμάσας τὴν ἀνωτέραν μορφήν ζωῆς τὴν τόσον πολυσύνθετον, τὴν ἐκφαινομένην εἰς τὴν ὁμαδικὴν συμβίωσιν (2).

Τὸ ἦθος κηρύσσεται ἐνωρὶς ὡς «ἀνθρώπου δαίμων». Ρίζαι τελείου ἠθους εἶναι ἡ «αἰδώς», ἡ ρυθμιζουσα τὰς πράξεις καὶ ἀπομακρύνουσα τὴν «ὑβρίν», εἶναι τὸ «κλέος», τὸ ὁποῖον ἐπιζητοῦν οἱ «ἀπάντων ἄριστοι», εἶναι ἡ «ἀνδρεία» καὶ ἐμμονὴ εἰς τὰς ἰδέας, ἡ φθάνουσα μέχρις αὐτοθυσίας, εἶναι ἡ «δικαιοσύνη», ἡ ρυθμιζουσα τὰ πάντα κατὰ τὸ προσῆκον, τόσον τὰ κοινὰ ὅσον καὶ τὰ ἴδια. Ἀπὸ τὰς ρίζας ταύτας βλαστάνουν οἱ ἐπὶ μέρος κλάδοι τῆς ἀρετῆς, ἡ εὐπαιδευσία, ἡ ἐλευθερία, ἡ παρρησία, ἡ ἰσηγορία, ἡ πραότης, ἡ σε-

(1) Ἀριστοτέλους Περὶ ζῴων μορίων I, 5.

(2) Ἐγγενομένου ἡμῖν τοῦ πείθειν ἀλλήλους καὶ δηλοῦν πρὸς ἡμᾶς αὐτοῦς περὶ ὧν ἂν βουλευθῶμεν, οὐ μόνον τοῦ θηριωδῶς ζῆν ἀπηλλάγημεν, ἀλλὰ καὶ συνελθόντες πόλεις ὤκισαμεν καὶ νόμους ἐθέμεθα καὶ τέχνας εὐρομεν καὶ σχεδὸν ἅπαντα τὰ δι' ἡμῶν μεμηχανημένα λόγος ἡμῖν ἐστὶν ὁ συγκατασκευάσας. Οὗτος γὰρ περὶ τῶν δικαίων καὶ τῶν ἀδίκων καὶ τῶν καλῶν καὶ τῶν αἰσchrῶν ἐνομοθέτησεν». Ἰσοκράτους Νικοκλῆς ἢ Κύπριοι, γ'.

μνότης, ἡ καρτερία, ἡ μεγαλοψυχία, ἡ μεγαλοπρέπεια. Ἀντίθετα τούτων εἶναι τὰ ἐκ τῆς κακίας βλαστάνοντα, ἡ ἀπαιδευσία, ἡ ἀμαθία, ἡ ἠλιθιότης, ἡ ἀνανδρεία, ἡ ἀνελευθερία, ἡ ἀγροικία, ἡ ἀναρχία, ἡ ἀσωτία, ἡ ἀκολασία, ἡ μικροψυχία, ἡ μικροπρέπεια.

Ἡ ἀρετὴ διὰ τοὺς Ἕλληνας εἶναι «ὕγεια καὶ κάλλος καὶ εὐεξία ψυχῆς», ἡ δὲ κακία «νόσος καὶ αἰσχος». Τὰ καλούμενα «ἀνθρώπινα ἀγαθὰ ἢ κακά», ἡ εὐεξία, τὸ κάλλος, ἡ ἰσχύς, ὁ πλοῦτος, ἡ εὐγένεια, οἱ φίλοι, ἡ εὐτεκνία, ἡ ἰσθένεια, ἡ ἀσχημία (αἰσχος), ἡ πενία, ἡ δυσγένεια, τὸ ἄφιλον, τὸ ἄτεκνον εἶναι οὐδέτερα καὶ ἀδιάφορα. Ἐκαστον λαμβάνει τὸν χαρακτήρα τοῦ καλοῦ ἢ τοῦ κακοῦ ἀναλόγως τῆς χρήσεώς του.

Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρετῆς «πρῶτον ἡγεμονοῦν» εἶναι ἡ «φρόνησις», δεῦτερον ἡ «σώφρων ἕξις ψυχῆς», τρίτον ἡ «δικαιοσύνη» καὶ τέταρτον ἡ «ἀνδρεία» (1). Ἀναλόγως τῶν πραγματοποιουμένων ἀγαθῶν γίνεται καὶ ἱεράρχησις τῶν βίων. Ὁ βίος χρηματιστικὸς εἶναι ὁ κατώτατος, ἀκολουθεῖ κατόπιν ὁ βίος ἡδονικὸς, ὑπὲρ τοῦτον εὐρίσκεται ὁ βίος πολιτικὸς, ἀνώτατος ὅμως εἶναι ὁ βίος θεωρητικὸς. Εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Πάνθεον ὁ Ἑρμῆς καὶ ὁ Ἥφαιστος εἶχον ἀνέκαθεν τὴν κατωτάτην θέσιν, ὁ δὲ Διόνυσος εὐρίσκετο χαμηλότερον τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅπως ἡ Ἀφροδίτη τῆς Ἀθηνᾶς.

Τὸ ἀγαθὸν ἐπιτελεῖ ὁ ἄνθρωπος ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὸν ἑαυτὸν του, καθὼς λέγει ὁ Δημόκριτος (2).

Κατὰ τὸν Πλάτωνα ἀκόμη καὶ ἐάν τις εἶχε τὸν δακτύλιον τοῦ Γύγου, τὸν καθιστῶντα ἀφανῆ τὸν φέροντα, πάλιν δὲν θὰ ἡδίκει, ἐφ' ὅσον θὰ ἦτο πράγματι δίκαιος, διότι θὰ τὸν συνεκράτει κάτι τὸ ἐσωτερικώτερον (3). Τοῦτο, συμπληρώνει ὁ Ἰσοκράτης, εἶναι ἡ ἀγρυπνοῦσα συνείδησις (4).

Τὸ ἦθος τοῦτο παγιοποιεῖται διὰ τῆς παραδόσεως. Αὕτη διασώζεται κατὰ πρῶτον λόγον διὰ τοῦ θεσμοῦ τῆς οἰκογενείας, ὅστις διὰ τῶν Ἑλλήνων ἀποκτᾷ τὴν ἱερότητά του, τὴν τόσον εὐγλώττως εἰκονισθεῖσαν ὑπὸ τῆς κλασσικῆς τραγωδίας. Ἐπέκτασις τοῦ θεσμοῦ εἶναι ἡ «πόλις» ἡ παιδεύουσα πρὸς «τελείαν καὶ αὐτάρκη ζωὴν».

(1) Πλάτωνος Νόμοι 631 B-D.

(2) «Μηδέν τι μᾶλλον τοὺς ἀνθρώπους αἰδεῖσθαι ἑωυτοῦ μηδέ τι μᾶλλον ἐξεργάζεσθαι κακόν, εἰ μέλλει μηδεὶς εἰδήσειν ἢ οἱ πάντες ἄνθρωποι» ἄλλ' ἑωυτὸν μάλιστα αἰδεῖσθαι, καὶ τοῦτον νόμον τῇ ψυχῇ καθιστᾶναι, ὥστε μηδὲν ποιεῖν ἀνεπιτήδειον». Ἀπόσπ. 264.

(3) Πολιτεία 359 D.

(4) «Μηδέποτε μηδὲν αἰσχροὺς ποιήσας ἔλπιζε λήσειν» καὶ γὰρ ἂν τοὺς ἄλλους λάθης, σεαυτῷ συνειδήσεις». Ἰσοκράτους Πρὸς Δημόνικον δ'.

Αὕτη αἰσθητοποιεῖ διὰ τῶν νόμων, τῶν συμβόλων (1) καὶ θεσμῶν τὰ ἦθη, ὥστε νὰ εἶναι σαφῆ καὶ εἰς τοὺς ἀπλουστεροὺς τῶν πολιτῶν (2).

Τὸ κάλλος αἰσθάνεται καὶ πραγματαποιεῖ τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα κατὰ τὴν παράστασιν δι' ὄντοτήτων μυθικῶν τῶν δυνάμεων τῆς φύσεως, τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν, τῶν ὄντολογικῶν ἐννοιῶν. Ἐπίσης κατὰ τὴν φροντίδα περὶ τελείου ἀνθρωπίνου σώματος, κατὰ τὴν ποίησιν ἔργων μουσικῶν καὶ πλαστικῶν καὶ κατασκευῶν εἴτε χρησίμων, εἴτε πέραν τοῦ χρησίμου.

Ἡ σαφῆς παράστασις, τὸ μέτρον, ἡ ἄρμονία, ἡ φυσικότης, ἡ γαλήνη, ἡ χάρις, ἡ ἔλλειψις ὑπερβολῆς εἶναι τὰ χαρακτηριστικά του. Ἀποφεύγει τόσον τὸ ἀναίσθητον, ὅσον καὶ τὴν σφοδρὰν κίνησιν. Ἡ εὐκρατος μίξις ἄρχει παντοῦ. Θέματα πρὸς παράστασιν εἶναι οἱ Θεοί, αἱ Χάριτες, αἱ Μοῦσαι, οἱ ἥρωες, αἱ ἀρεταί, ὅλα ἰδανικαὶ ὄντότητες. Πάντα τὰ κοινὰ διαμορφοῦνται καλλιτεχνικῶς, ὅπως οἱ ναοί, οἱ βωμοί, τὰ τελεστήρια, οἱ θησαυροί, τὰ ἠρῶα, τὰ προπύλαια, αἱ ἀγοραί, αἱ στοαί, αἱ λέσχαι, τὰ θέατρα, τὰ στάδια, οἱ ἱππόδρομοι, τὰ γυμνάσια, τὰ βουλευτήρια, τὰ τρόπαια, οἱ τύμβοι.

Ἡ ὕλη τῶν ἔργων τῆς πλαστικῆς εἶναι συνήθως εὐτελής, ὅπως μάρμαρον, πῖλος καὶ ἐνίοτε χαλκός, ἐνῶ ὁ ἄργυρος, ὁ χρυσοῦς καὶ τὸ ἔλεφαντοστοῦν χρησιμοποιοῦνται σπανιώτερον. Τὴν εὐτέλειαν ὁμοῦς καλύπτει ἡ μορφή, ἣτις ἀπορροφᾷ τὴν ὕλην καλύπτουσα ἀκόμη καὶ τὴν ἰδέαν τῆς χρησιμότητος. Ἡ σκοπιμότης ἄνευ σκοποῦ ἔχει ἐδώ τὴν πλήρη ἐμφάνισιν τῆς.

Ἡ ποίησις, ἡ μουσικὴ καὶ ὁ χορὸς ἀπαρτίζουν ἐνιαῖον μέσον ἐκφράσεως καὶ παραστάσεως πράξεων καὶ ἰδεῶν. Ἡ συμμετοχὴ εἰς τὰς πομπὰς καὶ εἰς τὰ θέατρα εἶναι προσιτὴ εἰς πάντα πολίτην, διότι τὸ κάλλος εἶναι οὐσιώδες μέρος τῆς ζωῆς του. Ἡ αἴσθησις τοῦ καλοῦ εἶναι τόσον ἔντονος, ὥστε καὶ τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα νὰ ὀνομάζωνται καὶ χαρακτηρίζωνται δι' αὐτοῦ ὡς ἄρτια.

Τὸ θεῖον τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ζητεῖ νὰ συλλάβῃ καὶ παραστήσῃ τόσον διὰ τῆς φαντασίας, ὅσον καὶ διὰ τῆς λογικῆς. Ἡ μὲν μυθολογία ὑποστασιοῖ τὰς φυσικὰς καὶ ἠθικὰς δυνάμεις, ἡ δὲ φιλο-

(1) Κατὰ τὸν Πausανίαν εἰς τὴν Ἀγορὰν τῶν Ἀθηνῶν ὑπῆρχον βωμοὶ τῆς Εὐκλείας, τοῦ Ἑλέου, τῆς Αἰδοῦς, τῆς Φήμης, (Ἑλλάδος Περιήγησις I 14 5-7, I 17 1).

(2) «Ἡπίσταντο γάρ, ὅτι τοῖς καλοῖς κάγαθοῖς τῶν ἀνθρώπων οὐδὲν δεήσει πολλῶν γραμμάτων, ἀλλ' ἀπ' ὀλίγων συνθημάτων ραδίως καὶ περὶ τῶν ἰδίων καὶ περὶ τῶν κοινῶν ὁμονοήσουσιν» Ἰσοκράτους Πανηγυρικός κβ'.

σοφία ἀπὸ τῶν προσωκρατικῶν μέχρι τοῦ Πλωτίνου διερευνῶσα τὸ βάθος τοῦ εἶναι κηρύττει διὰ πρώτην φοράν ἐπὶ Εὐρωπαϊκοῦ ἐδάφους τὸν Μονοθεϊσμόν, προσπαθοῦσα νὰ προσδιορίσῃ τὴν οὐσίαν καὶ τὰς ἰδιότητες τοῦ θεοῦ δι' ἀποκλεισμοῦ παντὸς μὴ «θεοπροῦς».

Ὁ Ἀναξίμανδρος τονίζει, ὅτι «ἀρχή» τῶν ὄντων εἶναι τὸ «ἄπειρον», τὸ ὁποῖον εἶναι «ἀγέννητον καὶ ἀφθαρτον, ἀθάνατον καὶ ἀνώλεθρον», ὅπερ «δοκεῖ περιέχειν ἅπαντα καὶ πάντα κυβερνᾶν» καὶ «τοῦτ' εἶναι τὸ θεῖον»⁽¹⁾. Ὁ Ἡράκλειτος διδάσκει, ὅτι «λόγος αἰὲν ἑὼν» διέπει καὶ τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον. Οὗτος εἶναι «ξυνὸς πάντων», ρυθμίζων καὶ τὸν νόμον τοῦ κόσμου καὶ τὸν νόμον τῆς πόλεως καὶ τὸ ἦθος τοῦ ἀτόμου. Ὁ Ξενοφάνης διδάσκει ρητῶς, ὅτι «εἷς θεὸς ἓν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέγιστος . . . ὃς οὐλος ὄρα, οὐλος νοεῖ, οὐλος ἀκούει . . . ὃς νόου φρενὶ πάντα κραδαίνει»⁽²⁾. Ὁ θεὸς κατὰ τὸν Παρμενίδην εἶναι «τὸ ὄν», κατὰ τὸν Ἀναξαγόραν εἶναι «ὁ Νοῦς», ὅστις τὰ «πάντα διεκόσμησε»⁽³⁾, κατὰ δὲ τὸν Διογένην τὸν Ἀπολλωνιάτην εἶναι πνεῦμα «μέγα καὶ ἰσχυρὸν καὶ ἀίτιον καὶ ἀθάνατον καὶ πολλὰ εἶδος», εἶναι τι περὶ τοῦ ὁποῖου νομίζεται «πάντας κυβερνᾶσθαι», «πάντα διατιθέναι», «ἓν παντὶ ἐνεῖναι», διότι «ἔστιν οὐδὲ ἓν, ὅ,τι μὴ μετέχει τούτου»⁽⁴⁾.

Τὴν πίστιν ταύτην τῶν Προσωκρατικῶν ἔρχεται νὰ στηρίξῃ συλλογιστικῶς ὁ Σωκράτης διδάσκων ὅτι, ἀφοῦ ἕκαστος αἰσθάνεται τὸν ἑαυτὸν του «πάντα γνώμη πράττειν καὶ οὐχὶ τύχη», τὸ αὐτὸ θὰ ἰσχύῃ καὶ διὰ τὰ συμβαίνοντα εἰς τὸν κόσμον⁽⁵⁾.

Κατὰ τὸν Πλάτωνα ἡ «ὁμοίωσις θεῶν» εἶναι τὸ ἀνώτατον ποῦ δύναται ἐπιδιώξῃ ὁ ἄνθρωπος, ἐγκειμένη εἰς τὸ «δίκαιον καὶ ὄσιον μετὰ φρονήσεως γενέσθαι»⁽⁶⁾. «Ὁ Θεὸς ἐστὶ, κατ' αὐτόν, πάντων χρημάτων μέτρον»⁽⁷⁾ καὶ οὐχὶ ὁ ἄνθρωπος⁽⁸⁾, ἢ ἡ Πολιτεία⁽⁹⁾.

Ὁ Ἀριστοτέλης θὰ διασαφήσῃ, ὅτι ἄλλη εἶναι ἡ δημόδης θρησκευτικότης, ἢ «ἐν μύθῳ σχήματι», ἧτις διαμορφοῦται «πρὸς τὴν

(1) Ἀριστοτ. Φυσικῆς ἀκροάσεως III, 4.

(2) Ἀπόσπ. 23, 24, 25.

(3) Διογ. Λαέρτ. Β. 5.

(4) Ἀπόσπ. 5, 7, 8.

(5) Ἀπομνημονεύματα I, 4.

(6) Θεαίτητος 176 Β.

(7) Νόμοι 716 C.

(8) Θεαίτητος 152 Α.

(9) Αὐτόθι 167 C.

πειθῶ τῶν πολλῶν» καὶ ἄλλη ἢ «κατ' ἐπιστήμην». Ἡ δευτέρα καὶ ἄνωτέρα αὕτη γεννᾶται ἀπὸ τὴν θεώρησιν τοῦ κόσμου, ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν πληροφορίαν τῆς ψυχῆς περὶ ὑπάρξεως ἄνωτέρου τινος καὶ τελειωτέρου, ἀπὸ τὰς μυστικὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς τὰς ἐμφανιζόμενας ὡς ἰσχυρὰς μαντεύεται διὰ προαισθημάτων καὶ ὁράσεων. Τὸ θεῖον δι' αὐτὸν εἶναι «ἡ νοῦς, ἢ ἐπέκεινα τοῦ νοῦ» (1).

Ἡ πρὸς τὸ θεῖον ὀρθὴ σχέσις δὲν εἶναι ἢ διὰ τῶν αἱματηρῶν θυσιῶν, ἀλλ' ἢ διὰ τοῦ πνεύματος καὶ διὰ τοῦ δικαίου βίου (2),

Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι διὰ τοὺς Ἕλληνας «μικρὸν μέρος θεοῦ», εἶναι «σπέρμα» ἐκ τοῦ «λόγου», καθὼς ἔλεγον οἱ Στωϊκοί. Ἡ ἀνοδος πρὸς τὸ θεῖον, ἢ «ἐνόρασις» καὶ ἢ «ἐνώσις» μετ' αὐτοῦ εἶναι κατὰ τὸν Πλωτῖνον ἡ ἀνωτάτη θρησκευτικότης. Ὁ Νεοπλατωνισμὸς θὰ ἐπεξεργασθῇ καὶ θὰ συστηματοποιήσῃ τὰς ἑλληνικὰς ἰδέας περὶ φυσικῆς ἀποκαλύψεως καὶ θὰ βοηθήσῃ τοὺς χριστιανοὺς πατέρας, νὰ διατυπώσουν τὸ δογματικὸν οἰκοδόμημα τῆς διὰ τοῦ Χριστοῦ γενομένης ἀποκαλύψεως.

Τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα κατανοεῖται σαφέστερον, ὅταν ἀντιπαραβληθῇ πρὸς τὸ πνεῦμα τὸ κρατοῦν παρὰ τοῖς συγχρόνοις του βαρβάρους, τοῖς Σκύθαις καὶ τοῖς Ἀσιάταις. Τότε φαίνονται τὰ ἀτομικὰ του χαρακτηριστικὰ. Τὸ σκυθικὸν πνεῦμα ἐμφανίζεται ὡς ἐχθρὸς τῆς γνώσεως. Ὁ Σκύθης Ἀνάχαρις ὁ «γῆν πολλὴν θεωρήσας καὶ ἀποδεξάμενος κατ' αὐτὴν σοφίαν πολλήν» φονεύεται ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του ἅμα τῇ ἐπιστροφῇ του εἰς τὴν Σκυθίαν (3). Κατὰ τὰ ἦθη οἱ Σκύθαι εἶναι «ἀγριώτατοι πάντων ἀνθρώπων; οὔτε δίκην νομίζοντες, οὔτε νόμῳ οὐδενὶ χρώμενοι» (4). Φονεύουσι τοὺς μέχρις αὐτῶν φθάνοντας ξένους ἢ ναυαγούς, πίνουσι τὸ αἷμα τῶν πολεμιστῶν ἀντιπάλων των, τῶν ὁποίων ἐκδέρουσι τὸ τριχωτὸν μέρος τῆς κεφαλῆς καὶ κατασκευάζουσι χειρόμακτρα καὶ χλαῖνας, ἐκδέρουσι τὰς χεῖρας καὶ

(1) «Ὅτι γὰρ ἐννοεῖ τι καὶ ὑπὲρ τὸν νοῦν καὶ τὴν οὐσίαν ὁ Ἀριστοτέλης, δῆλός ἐστι πρὸς τοῖς πέρασι τοῦ περὶ εὐχῆς βιβλίου σαφῶς εἰπὼν, ὅτι ὁ θεὸς ἢ νοῦς ἐστὶν ἢ ἐπέκεινά τι τοῦ νοῦ». Simplicius in Ar. II de caelo 218, 20.

(2) «Τὰ πρὸς τοὺς θεοὺς ποιεῖ μὲν ὡς οἱ πρόγονοι κατέδειξαν, ἡγοῦ δὲ θῦμα τοῦτο κάλλιστον εἶναι καὶ θεραπείαν μεγίστην, ἂν ὡς βέλτιστον καὶ δικαιοτάτον σαυτὸν παρέχῃς· μᾶλλον γὰρ ἐλπίς τοὺς τοιοῦτους ἢ τοὺς ἱερεῖα πολλὰ καταβάλλοντας πράξῃν τι παρὰ τῶν θεῶν ἀγαθόν». Ἰσοκράτης Πρὸς Νικοκλέα στ'.

(3) Ἡροδότου IV 76.

(4) Αὐτόθι IV 106.

κατασκευάζουν καλύπτρας φαρετρῶν, τὸ δὲ κρανίον τῶν χρησιμοποιοῦν ὡς ποτήριον (¹).

Τὸ πνεῦμα τῶν Ἀσιανῶν παραδίδεται ἐπίσης διάφορον τοῦ ἑλληνικοῦ. Ὁ Κροῖσος ἐπὶ παραδείγματι θεωρεῖ ἑαυτὸν ἀνώτατον πρόσωπον, ἐπειδὴ εἶχε πολλοὺς θησαυρούς. Ὁ Σόλων ὁμοίως τοῦ παρατηρεῖ, ὅτι κατὰ πολὺ ἀνώτερον ἐθεώρει Τέλλον τὸν Ἀθηναῖον, τὸν ἀποκτήσαντα παῖδας «καλοὺς κάγαθούς», πεσόντα δὲ μαχόμενον ὑπὲρ πατρίδος (²). Ὁ πολυθρύλλητος Σαρδανάπαλος, ὁ Ἀσουρβανιπάλ τῆς Βίβλου, ἀνεφέρετο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὡς παράδειγμα κατωτέρου προσώπου λόγῳ τοῦ ἡδονισμοῦ του (³).

Τὴν οἰκείωσιν τοῦ ἀνωτέρου πνεύματος θέλοντες οἱ Ἕλληνες νὰ ἐμπνεύσουν εἰς τὰ τέκνα τῶν τοὺς ἔδιδον ὀνόματα δηλωτικὰ τοῦ κλέους, τῆς φρονήσεως, τοῦ δικαίου, τοῦ ἀρίστου, τοῦ καλοῦ, τοῦ μεγάλου, τοῦ εὐγενοῦς.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔλαβε κατὰ πρῶτον ἡ ἀνθρωπότης τὴν εὐρυτάτην καὶ βαθυτάτην συνείδησιν τῶν ἀξιών τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἱεραρχήσεώς τῶν, ἧτις θὰ ἀναγνωρισθῆ ὡς διαρκοὺς κύρους.

β'. Τὸ Ἰουδαϊκὸν πνεῦμα.

Εἰς τὴν πορείαν τοῦ πνεύματος μίαν ἰδιάζουσαν θέσιν καταλαμβάνει τὸ Ἰουδαϊκὸν πνεῦμα. Χαρακτηριστικὸν γνώρισμά του εἶναι ἡ κυρίαρχος θέσις τοῦ θείου ἐπὶ τῶν ἄλλων στοιχείων πνευματικότητος καὶ ἡ προβολὴ κατὰ τρόπον ἐπιμονον μιᾶς ὑψηλῆς θρησκευτικότητος.

Ἡ γνώμη μήπως ἐν τῷ Ἰουδαϊκῷ πνεύματι ἔχωμεν τὴν ἔμμεσον ἐπιβίωσιν τοῦ πνεύματος τῆς ἀρχαίας Αἰγύπτου, ἀφοῦ κατὰ τὴν Γραφὴν ὁ πνευματικὸς ὁδηγὸς τῶν Ἰουδαίων Μωϋσῆς «ἐπαίδεύθη πάσῃ σοφίᾳ Αἰγυπτίων» (⁴), δὲν ἔχει στηρίγματα. Ὁ Αἰγυπτιακὸς πολιτισμὸς κατέστη πλήρως γνωστὸς διὰ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν, ἀλλ' αἱ ἰδέαι του περὶ θείου εἶναι ὅλως διαφόρου τύπου τῶν Ἰουδαϊκῶν. Ὁ Στράβων ἤδη σημειώνει, ὅτι οἱ πρῶτοι θεμε-

(1) Αὐτόθι IV 64-65.

(2) Ἡροδότου I, 30.

(3) Κατὰ τὴν παράδοσιν ὁ Σαρδανάπαλος ὥρισε νὰ γραφῆ ἐπὶ τοῦ τάφου του:

«Ταῦτ' ἔχω ὅσσ' ἔφαγον καὶ ἀφύβρισα, καὶ μετ' ἔρωτος
τέρπν' ἔπαθον, τὰ δὲ πολλὰ καὶ ὄλβια κεῖνα λέλειπται».

Στράβωνος Γεωγραφικά, 672.

(4) Πράξ. ζ, 22.

λιωταί τοῦ Ἰουδαϊκοῦ ἔθνους, οἱ ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Μωυσέως χωρίσαντες ἑαυτοὺς τῶν Αἰγυπτίων, «*συνεξῆραν αὐτῷ τιμῶντες τὸ θεῖον*» καὶ φρονούντες, ὅπως ἐκεῖνος, ὅτι τὸ θεῖον δὲν δηλοῦται διὰ ξοάνων παριστῶντων θηρία καὶ βοσκήματα, οὐδὲ δ' ἀνθρωπομόρφων τύπων (1). Ὁ Μωϋσῆς, λέγει, «*ἀντὶ τῶν ὄπλων τὰ ἱερά προυβάλλετο καὶ τὸ θεῖον, ἵδρυσιν τούτου ζητεῖν ἀξίων καὶ παραδώσειν ὑπισχνούμενος τοιοῦτον σεβασμὸν καὶ τοιαύτην ἱεροποιῖαν, ἣτις οὐδὲ δαπάναις ὀχλήσει τοὺς χρωμένους, οὔτε θεοφορίαις, οὔτε ἄλλαις πραγματείαις ἀτόποις*» (2). Εἰς τὸ πολιτιστικὸν τῶν κέτρον «*ἦν εὐπρέπεια τις περὶ τὴν ἀκρόπολιν αὐτῶν, οὐχ' ὡς τυραννεῖον βδελυτιζομένων, ἀλλ' ὡς ἱερὸν σεμνυνόντων καὶ σεβομένων*» (3).

Ὁ λόγος παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἐξαντλεῖται εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ Νόμου τοῦ ἀποκαλυφθέντος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Καμμία συζήτησις, καμμία διαλεκτικὴ ταλάντευσις, καμμία ἀμφιβολία δὲν ἐπιτρέπεται, διότι τοιοῦτο τι θὰ ἦτο ἀπιστία καὶ ἀμαρτία. Πᾶσα σοφία ἔχει ὡς ἀρχὴν τὸν «φόβον τοῦ Κυρίου». Ὅταν ἐπιχειρῆται ἀναζητήσις ἐρμηνειῶν διὰ τὸν κόσμον καὶ διὰ τὴν τύχην τοῦ ἀνθρώπου, τοῦτο γίνεται ὑπὸ μορφήν τελείως διάφορον τῆς ἐλληνικῆς. Ἐπὶ παραδείγματι εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Ἰώβ, τοῦ Ἰουδαίου Προμηθέως, τονίζεται σαφῶς, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ γνωρίσῃ καὶ συλλάβῃ τὰ θεῖα ἔργα, διότι εἶναι μηδαμινός. Τοῦ ἀρκεῖ νὰ παρατηρῇ τὰ «θαυμαστά ἔργα» τῆς φύσεως, διὰ νὰ γνωρίσῃ τὴν «σοφίαν τοῦ Κυρίου» (4). Ἡ παραδοχὴ

(1) *Στράβωνος* Γεωγραφικά, 760.

(2) *Αὐτόθι*, 761.

(3) Ὁμοίως.

(4) «*Ποῦ ἦς ἐν τῷ θεμελιοῦν με τὴν γῆν; ἀπάγγελον δέ μοι εἰ ἐπίστη σύνεσιν. Τίς ἔθετο τὰ μέτρα αὐτῆς, εἰ οἶδας, ἢ τίς ὁ ἐπαγαγὼν σπαρτίον ἐπ' αὐτῆς; Ἐπὶ τίνος οἱ κρίκοι αὐτῆς πεπήγασι, τίς δὲ ἐστὶν ὁ βαλὼν λίθον γωνιαῖον ἐπ' αὐτῆς; . . . Ἐφραξα θάλασσαν πύλαις, ὅτε ἐμαίμασσαν ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτῆς ἐκπορευομένη. Ἐθέμην δὲ αὐτῇ νέφος ἀμφίεσιν, ὀμίχλη δὲ αὐτὴν ἐσπαργάνωσα. Ἐθέμην δὲ αὐτῇ ὄρια, περιθεις κλείθρα καὶ πύλας. Εἶπα δὲ αὐτῇ. Μέχρι τούτου ἐλεύση καὶ οὐχ ὑπερβήση, ἀλλ' ἐν σεαυτῇ συντριβήσεται σου τὰ κύματα . . . Τίς ἐστὶν ὑετοῦ πατῆρ, τίς δὲ ἐστὶν ὁ τετοκῶς βώλους δρόσου; Ἐκ γαστρὸς δὲ τίνος ἐκπορεύεται ὁ κρύσταλλος, πάχνην δὲ ἐν οὐρανῷ τίς τέτοκεν, ἢ καταβαίνει ὡσπερ ὕδωρ ρέον; Πρόσωπον ἀσεβοῦς τίς ἐπληξεν; Συνῆκας δὲ δεσμὸν Πλειάδος καὶ φραγμὸν Ὠρίωνος ἠνοιξας; . . . Τίς ἠτοίμασε κόρακι βοράν; νεοσοὶ γὰρ αὐτοῦ πρὸς Κύριον κεκράγασι πλανώμενοι, τὰ σῖτα ζητοῦντες. Εἰ ἔγνωσ καιρὸν τοκετοῦ τραγελάφων πέτρας, ἐφύλαξας δὲ ὠδίνας ἐλάφων, ἠρίθμησας δὲ μῆνας αὐτῶν πλήρεις τοκετοῦ αὐτῶν, ὠδίνας δὲ αὐτῶν ἔλυσας, ἐξέθρεψας δὲ αὐτῶν τὰ πεδία ἐξω φόβου;». Ἰώβ κεφ. XXXVIII, 4-12, 28-31, 41, XXXIX 1-3.*

τῆς μικρότητος καὶ ταπεινότητος τοῦ ἀνθρώπου γίνεται ἀφειτηρία ὑπερβάσεως τοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ καὶ μέσον εὐγλώττου παραστάσεως τοῦ θεοῦ μεγαλείου.

Ἡ ἰδέα τῆς δημιουργίας ὑπάρχει καὶ εἰς τοὺς "Ἕλληνας, ἀλλ' ὡς διαρκῆς ἀναζήτησις, ὄχι ὡς πίστις ἀσάλευτος. Ὁ Ἡράκλειτος ὁμιλεῖ γενικῶς περὶ μέτρων, καθ' ἃ «διαχεῖται» ἡ θάλασσα, καὶ ἄτινα δὲν «ὑπερβαίνει» ὁ ἥλιος (1), ὁ δὲ Σωκράτης δέχεται «αἰτίαν τινὰ οὐ φαύλην», κοσμοῦσαν καὶ συντάττουσαν τὰ τῆς φύσεως (2). Οἱ Ἰουδαῖοι προβάλλουν τὴν δημιουργίαν ἄνευ οἰασδῆποτε ταλαντεύσεως, ὡς τι τὸ ἀπολύτως βέβαιον καὶ ἀποκαλυφθὲν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, οὐχὶ δὲ συναχθὲν διὰ συλλογισμῶν.

Ἐν ἄλλο γνῶρισμα τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πνεύματος εἶναι ἡ ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς προβολὴ τοῦ θεοῦ ὡς προσώπου, ἔχοντος ἐν ἀπείρῳ ἐπιτάσει τὰ πνευματικὰ γνῶρισματὰ τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν θεωρεῖται τοῦτο ὡς ἀφηρημένη ἔννοια, ἢ «ἀρχή», ἢ «ἰδέα», ἀλλ' ὡς τὸ πρωτότυπον τῆς ἀνθρωπίνης ὄντοτητος, εἰς ἀπείρους ὅμως διαστάσεις.

Τὸ ἦθος προσδιορίζεται ἀπὸ μίαν πηγαίαν ἐπαφὴν μετὰ τοῦ θεοῦ, τοῦ καὶ καθορίζοντος τοῦτο. Χαρακτηριστικά του εἶναι ἡ ἀπλότης, ἡ ἡμερότης καὶ ἡ ἀδελφικὴ σχέσις πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ὅπως βλέπομεν εἰς τοὺς Πατριάρχας. Ὄταν διὰ τοῦ Μωϋσέως λαμβάνη τὴν μορφήν Νόμου, νοεῖται ὅτι ἐπιβάλλεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, οὐχὶ δὲ ὑπὸ ἐνὸς ἰσχυροῦ ἄρχοντος. Ἡ τήρησις του ἀντλεῖ ἐκεῖθεν μέγιστον κύρος, ἐπειδὴ ἡ ἀπόστασις μετὰ τοῦ θεοῦ καὶ ἀνθρωπίνου εἶναι μέγιστη. Ἡ τήρησις τῶν ἐντολῶν ἔχει ὡς συνέπειαν τὴν εὐλογίαν τοῦ Θεοῦ, ἢ δὲ παράβασις τὴν ὀργὴν του καὶ τὴν κατάραν του.

Ἡ διαφορὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ἦθους ἀπὸ τὸ Ἰουδαϊκὸν ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι παρὰ τῷ πρώτῳ ἡ εὐδαιμονία ἀκολουθεῖ αὐτομάτως τὴν ἀρετὴν, ἄτε οὖσαν τελειοτέραν μορφήν ζωῆς, ἢ δὲ κακοδαιμονία τὴν ἀδικίαν καὶ τὴν ὕβριν (3). Παρὰ τῷ δευτέρῳ, ὅταν ο' προφητῆται ζη-

(1) Ἀπόσπ. 31, 94.

(2) Πλάτωνος Φίλητος 30 C.

(3) «Σω. Παραδειγμάτων, ὦ φίλε, ἐν τῷ ὄντι ἐστῶτων, τοῦ μὲν θεοῦ εὐδαιμονεστάτου, τοῦ δὲ ἀθέου ἀθλιωτάτου, οὐχ ὁρῶντες ὅτι οὕτως ἔχει, ὑπὸ ἡλιθιότητός τε καὶ τῆς ἐσχάτης ἀνοίας λανθάνουσι τῷ μὲν ὁμοιοῦμενοι διὰ τὰς ἀδίκους πράξεις, τῷ δὲ ἀνομοιοῦμενοι. Οὐ δὴ τείνουσι δίκην ζῶντες τὸν εἰκότα βίον ᾧ ὁμοιοῦνται· ἐὰν δ' εἴπωμεν ὅτι, ἂν μὴ ἀπαλλαγῶσι τῆς θεινότητος, καὶ τελευτήσαντας αὐτοὺς ἐκεῖνος μὲν ὁ τῶν κακῶν καθαρὸς τόπος δέξεται, ἐνθάδε δὲ τὴν ἀνείκελτον ὁμοιότητα τῆς διαγωγῆς ἀεὶ ἔξουσι, κακοὶ κακοῖς

τοῦν δικαιοσύνην καὶ καθαρότητα, τὴν ἀπαίτησίν των προβάλλουν ὡς θείαν ἐντολήν (1). Ὄταν ἐξεγείρωνται κατὰ τῶν ἀδικιῶν τῶν ἰσχυρῶν τῆς ἡμέρας καὶ ἔνεκα τούτου διώκονται καὶ φονεύονται, θεωροῦνται ὡς θρησκευτικοὶ ἥρωες.

Τὸ κάλλος οἱ Ἰουδαῖοι αἰσθάνονται μόνον ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ ὑψηλοῦ καὶ μεγαλοπρεποῦς καὶ πάντοτε ἐν ἐξαρτήσῃ ἀπὸ τὸ θεῖον. Αἱ Ὠδαὶ καὶ οἱ Ψαλμοὶ ἀποβλέπουν νὰ ἐξυμνήσουν τὰ θεῖα ἔργα καὶ γεννήσουν ἐξαρσιν θρησκευτικὴν. Ἡ τέχνη ὡς αὐτοσκοπὸς τοὺς εἶναι ἄγνωστος. Ἀπὸ τὰ εἶδη καλῶν τεχνῶν ἐπιδίδονται εἰς τὰς μουσικὰς τέχνας, εἰς τὰς ὁποίας καὶ δημιουργοὶν ἀριστουργήματα. Ὁ βασιλεὺς Δαυὶδ, μουσικὸς ὁ ἴδιος, ἀναπτύσσει μέχρι τελειότητος τὴν ποίησιν τῶν ὕμνων. Ὁ Σολομὼν ὀργανώνει τὴν πρώτην ὀρχήστραν καὶ χορωδίαν διὰ τὸν Ναὸν ἐκ τεσσάρων χιλιάδων μελῶν. Μία ὀλόκληρος φυλὴ, ἡ τοῦ Λευὶ, εἶχεν ὡς μόνον ἔργον τὴν διεξαγωγὴν τῆς λατρείας. Εἰς τὸν τομέα τοῦτον θὰ δημιουργηθοῦν ἔργα κλασσικά, ὑποδείγματα ἀνυπέβλητα δι' ὀλόκληρον τὸν κόσμον.

Ἐπειδὴ ἡ ἰδέα περὶ θεοῦ ὡς πνεύματος εἶναι ἡ κυριαρχοῦσα καὶ ἀπαγορεύεται ἡ ἐξεικόνισις του, αἱ εἰκαστικαὶ τέχναι δὲν καλλιεργοῦνται. Ἀκόμη καὶ ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ μόνον τὴν ἔκτασιν χρησιμοποιοεῖ πρὸς ἔκφρασιν, καὶ ταύτην οὐχὶ ὡς ποσότητα ὕλης, ἀλλ' ὡς ἄνοδον ἐν τῷ χώρῳ, μὲ τὰς ἐπαλλήλους αὐλάς τοῦ Ἱεροῦ καὶ μὲ τὸ ἄδυτον τοῦ Ναοῦ.

Τὸ ἀτομικὸν κάλλος ἀνθρώπων δὲν θεωρεῖται ἐπιτρεπτόν νὰ παρασταθῇ καλλιτεχνικῶς, οὔτε τὰ ἐκ τῶν ἀτομικῶν τυχῶν συναισθήματα, διότι ὁ ἄνθρωπος εἶναι τι τὸ ταπεινὸν καὶ εὐτελές, εἶναι «γῆ καὶ σποδός».

Τὸ θεῖον εἶναι διαρκῶς τὸ μέγα πάθος τῶν Ἰουδαίων. Οὗτοι

συνόντες, ταῦτα δὴ καὶ παντάπασιν ὡς δεινοὶ καὶ πανοῦργοι ἀνοήτων τινῶν ἀκούσονται». *Θεαίτητος* 176 E — 177 A.

(1) «Τάδε λέγει Κύριος. Ἐπὶ ταῖς τρισὶν ἀσεβείαις υἱῶν Ἰούδα καὶ ἐπὶ ταῖς τέσσαρσιν οὐκ ἀποστραφήσομαι αὐτόν, ἔνεκα τοῦ ἀπώσασθαι αὐτοὺς τὸν νόμον τοῦ Κυρίου καὶ τὰ προστάγματα αὐτοῦ οὐκ ἐφυλάξαντο, καὶ ἐπλάνησεν αὐτοὺς τὰ μάτια αὐτῶν ἃ ἐποίησαν, οἷς ἐξηκολούθησαν οἱ πατέρες αὐτῶν ὀπίσω αὐτῶν. Καὶ ἐξαποστελῶ πῦρ ἐπὶ Ἰούδαν, καὶ καταφάγεται θεμέλια Ἱερουσαλήμ. Τάδε λέγει Κύριος. Ἐπὶ ταῖς τρισὶν ἀσεβείαις Ἰσραὴλ καὶ ἐπὶ ταῖς τέσσαρσιν οὐκ ἀποστραφήσομαι αὐτόν, ἀνθ' ὧν ἀπέδοντο ἀργυρίου δίκαιον, καὶ πένητα ἔνεκεν ὑποδημάτων, τὰ πατοῦντα ἐπὶ τὸν χοῦν τῆς γῆς, καὶ ἐκονδύλιζον εἰς κεφαλὰς πτωχῶν, καὶ ὁδὸν ταπεινῶν ἐξέκλιναν, καὶ υἱὸς καὶ πατήρ αὐτοῦ εἰσεπορεύοντο πρὸς τὴν αὐτὴν παιδίσκην, ὅπως βεβηλῶσι τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ αὐτῶν». *Ἀμώς* β 4-7.

δὲν ἀφορμῶνται ἀπὸ τὴν φύσιν καὶ τὰ φαινόμενά της διὰ νὰ ἀναχθοῦν εἰς αὐτό, ὅπως οἱ Ἕλληνες οἱ διαρκῶς ἐρωτῶντες, ἀλλ' ἀμέσως καὶ κατηγορηματικῶς ὁμιλοῦν περὶ τοῦ Θεοῦ ὡς δημιουργοῦ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Τὰς ἰδιότητας τοῦ Θεοῦ ἐμφανίζουν ὡς ἀπορρεούσας ἐκ τῆς οὐσίας του καὶ διὰ τοῦτο ἀπεχούσας τῶν ἀνθρωπίνων. Ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτει ἑαυτὸν πρὸς τοὺς Πατριάρχας καὶ τοὺς Προφῆτας, πρὸς τοὺς ὁποίους ὁμιλεῖ «ἐνώπιος ἐνωπίω» καὶ τοὺς ὑποδεικνύει τὴν «δόξον», τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ πορεύωνται οἱ ἄνθρωποι.

Ὅσον καὶ ἂν ἀναζητοῦνται ὁμοιότητες περικοπῶν τῆς Βίβλου πρὸς κείμενα ἄλλων λαῶν τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, ὅπως τῶν Ἀσσυρίων (Κώδιξ τοῦ Chaimoutabi) καὶ τῶν Αἰγυπτίων (Βιβλίον τῶν νεκρῶν), ὁ ὕψηλός μονοθεϊσμός εἶναι δημιούργημα τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πνεύματος καὶ οὐχὶ δάνεισμα ἢ μίμησις. Ἐπειτα τὰ ὁμοιάζοντα διδάγματα τῶν λαῶν ἐκείνων οὔτε βιώσιμα ἦσαν οὔτε γόνιμα, διότι δὲν εἶχον τὸν ἐσωτερικὸν δυναμισμόν τῶν Ἰουδαϊκῶν. Ἀμα τῆ ἐμφανίσει τοῦ λαοῦ τούτου ἡ θρησκευτικότης εἶναι ἡ κυριαρχοῦσα ἀξία, ἡ δὲ βασικὴ ἀντίληψις της, περὶ θεοῦ ὡς πνεύματος, διαφέρει ἀπολύτως τῶν δεισιδαιμονιῶν τῆς πολυθεϊστικῆς εἰδωλολατρείας. Τὴν τελευταίαν ταύτην οἱ Ἰουδαῖοι ἀποκηρύσσουσιν ἀμέσως. Εἶναι, λέγουν, παραλογισμός, νὰ λατρεύωνται «ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων». Ἐν ἄλλο χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ἡ περὶ θείου ἀντίληψις παραμένει συνεχῶς ἐνιαία δι' ὅλοκληρον τὸν λαόν, μὴ ἐπιτρεπομένης οἰασδήποτε ἀποκλίσεως. Ἡ τάσις τῶν Ἑλλήνων, νὰ διαμορφώσουν ἀτελεύτητον ποικιλίαν πίστεων κατὰ πόλεις καὶ κατὰ γενεάς ὡς ἓν εἶδος πνευματικῆς ἀνανεώσεως, εἰς τοὺς Ἰουδαίους θεωρεῖται βδέλυγμα καὶ ἀμάρτημα. Μόνον τὰ ἀμετακίνητα δόγματα νοοῦνται ὡς ἀποδίδοντα τὸ ὀρθόν.

Ἡ ἀποκλειστικότης τῆς πίστεως τῶν εἶναι τόσο ἀπόλυτος, ὥστε ὅλοι οἱ ἄλλοι λαοὶ θεωροῦνται, ὅτι εὕρισκονται ἐν τῷ σκότει καὶ τῇ πλάνῃ. Ἀκόμη καὶ ἡ ἀπλῆ ἐπικοινωνία μετ' ἐκείνων θεωρεῖται μίασμα. Τοῦτο ἦτο τὸ συντελέσαν νὰ διατηρηθῇ ἐπὶ τόσας χιλιετηρίδας ἡ χαρακτηριστικὴ ἰδιοτυπία τῆς πίστεως τῶν. Ὅχι μόνον ἀπέφυγον ἐπιδράσεις, ἀλλὰ καὶ ἐγέννησαν ἐπιδράσεις εἰς παγκόσμιον μὲν κλίμακα διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ, εἰς μικροτέραν δὲ διὰ τοῦ Μωαμεθανισμοῦ.

γ'. Τὸ Ρωμαϊκὸν πνεῦμα.

Συγχρόνως πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν καὶ τὸ Ἰουδαϊκὸν διαμορφοῦνται τὸ Ρωμαϊκὸν πνεῦμα παράλληλον καὶ ἀνεξάρτητον ἐκείνων. Χα-

ρακτηριστικόν του εἶναι, ὅτι διέπεται ἀπὸ τὴν ἰδέαν τοῦ χρησίου καὶ τοῦ πρακτικῶς ὠφελίμου. Ἡ προτίμησις του στρέφεται πρὸς τὰς πολιτικὰς ἀξίας. Ἡ ἀπόκτησις δυνάμεως καὶ ἡ αὔξησις της νοοῦνται ὡς κίνητρον καὶ σκοπὸς πάσης σκέψεως καὶ πάσης πράξεως. *Ultima ratio fortitudo est*. Τοῦτο συμβαίνει, διότι ἡ Ρώμη ἐθεμελιώθη καὶ ἠύξθη διὰ τῆς δυνάμεως. Τῶν Ἑλλήνων ἡ ἀρχὴ ἦτο ἄλλη. Εἶχον ζῆσει καὶ συνδεθῆ ἐπὶ χιλιετηρίδας μετὰ τὴν «Μητέρα γῆν καὶ Πατρίδα χώραν», δι' ἑνὸς δεσμοῦ ἱεροῦ. Οἱ Ρωμαῖοι, ζῶντες συνεχῶς διὰ πολεμικῶν ἀγῶνων μετὰ τοὺς συναφεῖς κινδύνους, ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ πνεύματος τὰ διεπότηζον μετὰ τὴν ἰδέαν τοῦ χρησίου.

Ὁ λόγος δὲν ἔχει τὴν μορφήν τῆς μεταφυσικῆς ἀναζητήσεως, τῆς γνώσεως χάριν τῆς γνώσεως. Τὰ γραπτὰ μνημεῖα τῶν εἶναι «*Annales*», δηλαδὴ χρονικὰ καταγράφοντα ἔργα ἀρχόντων καὶ ἱστορίας πολέμων. Εἶναι «*Memorabilia*», δηλαδὴ ἀπομνημονεύματα περὶ πράξεων στρατιωτικῶν ἢ πολιτικῶν. Εἶναι *Codices*, δηλαδὴ συλλογαὶ νόμων. Οἱ Ρωμαῖοι δὲν ἀγαποῦν τὴν γνῶσιν «θεωρίας εἵνεκα», ὅπως πράττουν οἱ Ἕλληνες (1).

Ὅταν οἱ Ρωμαῖοι θὰ θελήσουν νὰ δανεισθοῦν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας τὴν Φιλοσοφίαν, θὰ προτιμήσουν τὴν Στωϊκὴν, ἡ ὁποία καλλιεργεῖ τὴν αὐτοκυριαρχίαν, τὴν ἀδιαφορίαν διὰ τὸν πόνον καὶ τὸν θάνατον, ποῦ εἶναι γνῶρισμα τῶν πολεμιστῶν.

Τὸ ἦθος ἀποβλέπει εἰς τὸν ἐθισμόν καὶ τὴν πρᾶξιν, οὐχὶ δὲ εἰς τὴν θεωρητικὴν διατύπωσιν καὶ ἔρευναν ἀρχῶν. Αἱ ἠθικαὶ συγγραφαὶ τῶν εἶναι κυρίως *Praecepta*, δηλαδὴ πρακτικὰ παραγγέλματα, καὶ *Institutiones*, δηλαδὴ θεσμοί. Ἡ ἐξωτερικὴ συμμόρφωσις πρὸς τοὺς νόμους, ἡ *legalitas* τοὺς ἀπορροφᾷ ὑπὲρ τὴν ἐσωτερικὴν πρόθεσιν, τὴν *moralitas*. Ὅπου ἐπιχειροῦν ἀναζητήσιν τῆς βαθυτέρας ρίζης ἐξ ἧς γεννῶνται οἱ νόμοι, αἱ ἰδέαι εἶναι ἑλληνικαί. Ὁ *lex civilis* διδάσκειται, ὅτι γεννᾶται ἀπὸ τὸν *lex naturae*, ἀλλὰ ταῦτα εἶναι διδάγματα στωϊκά (2).

(1) Χαρακτηριστικόν εἶναι τὸ συμβᾶν μετὰ τὸν Ἀθηναῖον φιλόσοφον Καρνεάδην. Ὅτε οὗτος ἦλθεν εἰς Ρώμην ὡς πρεσβευτῆς (τὸ 155 π.Χ.), οἱ νέοι προσέτρεχον εἰς αὐτὸν ἕνεκα τῆς χάριτος καὶ δυνάμεως τοῦ λόγου του. Μόλις ὅμως ἔμαθεν Κάτων, ὅτι οἱ νέοι αὐτῶν ἄλλων ἡδονῶν καὶ διατριβῶν ἐκπεσόντες ἐνθουσιῶσι περὶ φιλοσοφίαν», ἀνησύχησε, αφοβούμενος μὴ τὸ φιλότιμον ἐγκαῦθα τρέψαντες οἱ νέοι τὴν ἐπὶ τῷ λέγειν δόξαν ἀγαπήσωσι μᾶλλον τῆς ἀπὸ τῶν ἔργων καὶ τῶν στρατειῶν» καὶ ἐζήτησε «μετ' εὐπρεπείας ἀποδιοπομπήσασθαι τοὺς φιλοσόφους ἀπαντας ἐκ τῆς πόλεως». Πλουτάρχου Κάτων ΧΧΙ.

(2) Ὁ Κικέρων σημειώνει ὅτι «*lex est ratio summa, insita in natura*» (*De leg.* I, 6) καὶ ὅτι «*Orta est lex simul cum mente divina* (*ibid.* II, 4).

Τὸ ἦθος κατὰ τοὺς Ρωμαίους, ἀποκτᾶται οὐχὶ διὰ τῆς σοφίας, ἀλλὰ διὰ τῆς συγκεκριμένης ζωῆς ἐν τῇ οἰκογενεῖα καὶ τῇ Πολιτεῖα. Αἱ ἀρεταὶ τῶν Ρωμαίων εἶναι ἄλλαι ἀπὸ τὰς τῶν Ἑλλήνων. Τοιαῦται εἶναι ἡ pudicitia, ἡ disciplina, ἡ fortitudo, ἡ potestas, ἡ fides, ἡ honestas, ἡ justitia, ἡ auctoritas, ἡ dignitas, ἡ magnitudo.

Ἡ ἰδέα τῆς οἰκογενείας εἶναι ἱερά. Ἡ «Vesta» εἶναι τυπικὴ Ρωμαϊκὴ θεότης. Ἡ pudicitia εἶναι ἐπίσης θεότης εἰκονίζουσα τὴν συζυγικὴν πίστιν. Εἶναι κάτι διάφορον ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν «Αἰδῶ». Ἡ θέσις τῆς γυναικὸς ἐν Ρώμῃ εἶναι ὑψηλὴ, ὁ δὲ θεσμὸς τοῦ γάμου ἱερός. Ὁ Πλούταρχος ἀναφέρει, ὅτι κατὰ τὰ πρῶτα 230 ἔτη τῆς Ρωμαϊκῆς ἱστορίας «οὔτε ἀνὴρ ἐτόλμησε γυναικός, οὔτε γυνὴ κοινωνίαν ἀνδρός ἐγκαταλιπεῖν», ὁ δὲ πρῶτος ἀποπέμψας τὴν γυναῖκα του «ἐπὶ ἀπαιδία» Καρβίλιος Σπόριος, μνημονεύεται, ὅπως οἱ Ἕλληνες μνημονεύουσι τὸν πρῶτον πατροκτόνον ἢ μητροκτόνον (1). Οἱ τιμηταὶ ἠδύναντο νὰ ἐκβάλλουν τῆς Συγκλήτου τὸν «ἀπρεπῶς ζῶντα» καὶ νὰ τιμωροῦν τὸν ἀκολασταίνοντα νέον (2). Ἐπὶ τῆς οἰκογενείας ἀσκεῖ ἀπόλυτον ἐξουσίαν (potestatem) ὁ paterfamilias, δυνάμενος νὰ διαθέσῃ κατὰ βούλησιν ἀκόμη καὶ τὴν ζωὴν τῶν μελῶν τῆς. Οἱ υἱοὶ ἐκεῖ ἀσκοῦνται εἰς τὴν εὐπείθειαν.

Ἡ disciplina εἶναι τυπικὴ ρωμαϊκὴ ἀρετὴ, ἀφοῦ ἡ στρατιωτικὴ ζωὴ εἶναι ἰδανικὸν δι' αὐτούς. Ἡ ἐργατικότης προβάλλεται ὡς σκοπὸς εἰς τὸν νέον, διότι ἡ Ρώμη ἐν τῇ ἀφειτηρίᾳ τῆς ὑπῆρξε γεωργικὴ πολιτεία. Ὁ laboriosus καὶ οὐχὶ ὁ «σχολὴν ἄγων» εἶναι ὑπόδειγμα. Ἡ fortitudo, ἡ σκληραγωγία, ἡ βουλευτικότης καὶ ἡ γενναιότης πρέπει νὰ τὸν κοσμοῦν. Ἡ fides εἶναι ἀρετὴ κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ, δι' ἧς καὶ ἐνωρὶς ἀναφέρεται ἱερὸν τσῦτης ἐν Ρώμῃ (3). Ἡ honestas εἶναι ὁμοίου τύπου ἀρετὴ.

Ἡ justitia ὡς ἀρετὴ ἐξυμνεῖται ἰδιαιτέρως ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος σημειώνοντος, ὅτι τὸ μικρὸν βιβλίον Δωδεκάδελτος εἶναι ἀνώτερον ὅλων τῶν ἔργων ὅλων ὁμοῦ τῶν φιλοσόφων, διότι διδάσκει τὴν ἄσκησιν τῆς δικαιοσύνης. Ἡ ἀγωγή, λέγει, ποὺ παρέχουν οἱ νόμοι, συμβάλλει εἰς τὸ νὰ δημιουργηθῆται μία ἀξιοπρεπῆς ζωὴ, πολὺ καλλίτερον ἀπὸ ὅ,τι αἱ ἀτελεύτητοι συζητήσεις τῶν φιλοσόφων, ὅπου αἱ ἀντιρρήσεις ποτὲ δὲν παύουν (4).

Ἡ ἐπιβολὴ καὶ τὸ κῦρος, ἡ auctoritas, νοεῖται ὡς ἀρετὴ παν-

(1) Πλουτάρχου, Θησέως καὶ Ρωμύλου σύγκρισις.

(2) Πλουτάρχου, Αἰμίλιος Παῦλος XXXVIII.

(3) Πλουτάρχου, Νομάς XVI.

(4) Ciceronis, De oratore lib. I, XLIV 195.

τὸς ἄρχοντας ἀσκοῦντος λειτούργημά τι. Ἡ ἀξιοπρέπεια κατὰ τὰς ἐπιτυχίας καὶ κατὰ τὰς ἀποτυχίας, ἡ dignitas, θεωρεῖται ἐπίσης ὡς ἀρετὴ. Ὁ Αἰμίλιος Παῦλος ἐπετίμησε τὸν Περσέα, βασιλέα τῆς Μακεδονίας, διότι μετὰ τὴν ἦταν τοῦ ἐν Πύδνῃ καὶ τὴν σύλληψίν του «γονάτων δραξάμενος ἀνεβάλλετο φωνὰς ἀγενεῖς» (1).

Ἡ μεγαλοπρέπεια εἰς τὴν ἐμφάνισιν τόσον τῶν προσώπων τῶν κατεχόντων ὕψηλās θέσεις, ὅσον καὶ τῆς ὅλης κρατικῆς ἐξουσίας, ἡ magnitudo, ἐθεωρήθη μετὰ τὴν ἐπέκτασιν τῆς Ρώμης ὡς ἀρετὴ. Αὕτη ἐξέπεσεν βαθμηδὸν εἰς ὑπερεπίδειξιν, εἰς χλιδὴν καὶ ἐκζήτησιν τοῦ περιττοῦ.

Οἱ πολυτελεῖς θρίαμβοι, τὰ πλούσια λάφυρα, αἱ δημοτελεῖς ἐστιασίαι ἦσαν ἡ ἀρχὴ τῆς παρακμῆς καὶ ἀλλοιώσεως τῶν παλαιῶν αὐστηρῶν ἠθῶν. Μόνον ἐξ ἐκείνων δυνάμεθα νὰ λαμβάνωμεν παραδείγματα ὡς τὸ τοῦ Σκαιόλα, τοῦ Κιγκινάτου, τοῦ Ρηγούλου, τοῦ Κάτωνος, τῶν Γράκχων.

Τὸ κάλλος ὡς αὐτοσκοπὸς δὲν ὑπάρχει εἰς τοὺς Ρωμαίους. Εὐρίσκεται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ χρησίμου. Πᾶν ἔργον ἐπιζητεῖται ὅπως ἔχη τὸν χαρακτήρα τοῦ ἀνέτου, τοῦ πολυτελοῦς, τοῦ κολοσσιαίου, τοῦ ἐπιβαλλομένου διὰ τοῦ ὄγκου ἢ τοῦ πλούτου. Ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ κατασκευάζει οἰκίας, ἀνάκτορα, ἀμφιθέατρα, θριαμβικὰ μνημεῖα, τάφους, ὁδοὺς, γεφύρας, ὑδραγωγεῖα, θέρμας. Ἡ γλυπτικὴ κατασκευάζει ἀγάλματα ὄχι μόνον θεῶν, ἀλλὰ καὶ προσώπων διακριθέντων εἰς τὴν πολιτικὴν, μὲ χαρακτηριστικὰ ὄχι τὴν ψυχικὴν ἔκφρασιν, ἀλλὰ τὸ σωματικῶς κολοσσιαῖον καὶ ἰσχυρόν.

Τὸ ἔπος δὲν εἶναι ραψωδία ἐξυμνοῦσα καὶ διατηροῦσα τὰ κλέα ἡρώων, εἶναι «ποίησις μὲ θεσιν» κατὰ τὴν σύγχρονον ἔκφρασιν. Ἀποβλέπει νὰ ἐξάρη τὴν ἀρχὴν τῆς πόλεως, ὅπως βλέπομεν εἰς τὴν Αἰνειάδα. Τὸ δράμα ἐπίσης ἀσχολεῖται μὲ ἱστορικὰ γεγονότα, μὲ διακήρυξιν πολιτικῶν ἰδεῶν, οὐχὶ δὲ μὲ ψυχικὰς καταστάσεις προσώπων. Ἡ λυρική ποίησις ἐξαντλεῖται μὲ ᾄσματα πολεμικὰ καὶ ᾠδὰς ὑμνητικὰς πολιτικῶν ἔργων, νικῶν, θριάμβων, ἀναδεικνυούσας τὸ μεγαλεῖον τῆς Ρώμης καὶ αὐξανούσας τὸν πατριωτισμόν. Γενικῶς ἡ τέχνη δὲν ὑπάρχει ὡς ἐγγενὲς στοιχεῖον εἰς τὸ Ρωμαϊκὸν πνεῦμα, ἀλλ' εἰσάγεται μετὰ τὴν κατάκτησιν τῶν Ἑλληνίδων πόλεων τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ Σικελίας. Ὡς μαρτυρεῖ ὁ Πλούταρχος, «οὐδὲν εἶχεν ἡ Ρώμη οὐδ' ἐγίνωσκε πρότερον τῶν κομψῶν καὶ περιττῶν, οὐδὲ ἦν ἐν αὐτῇ τὸ χαρίεν τοῦτο καὶ γλαφυρὸν ἀγαπώμενον» (2).

(1) Πλουτάρχου, Αἰμίλιος Παῦλος XXVI.

(2) Πλουτάρχου, Μάρκελλος XXI.

Τὸ θεῖον εἰς τοὺς Ρωμαίους εἶναι ἀντικείμενον δεισιδαιμονίας, ἐξευμενίσεως, ἢ μαντείας. Δὲν νοεῖται ὡς ἡ «ἀρχὴ» τοῦ εἶναι, ὅπως εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ἀπὸ τὰ τρία γένη θεολογίας, τὸ μυθικόν, τὸ φυσικόν καὶ τὸ εἰναι, ποῦ διακρίνει ὁ M. Terentius Varro εἰς τὸ ἔργον του «Antiquitates rerum humanarum et divinarum», οἱ Ρωμαῖοι ἀναπτύσσουσαν κυρίως τὸ τρίτον, τὸ genus theologiae civile, quo utuntur populi. Ἡ ἐξωτερικὴ τυπικότης τῶν τελετῶν τοὺς ἀπασχολεῖ μόνον. Ὁ Πλούταρχος ἀναφέρει, ὅτι μία θυσία «ἀεί τινος ἐλλείμματος ἢ προσκρούσματος γίνεσθαι δοκοῦντος» ἐπανελήφθη τριακοντακίς (1). Ὅτι ἔχουν διάφορον τῶν Ἑλλήνων μυθικὸν εἶδος θεολογίας, ὕστερῃ εἰς χάριν καὶ ποιητικότητα, διότι οἱ Ρωμαῖοι ἐστεροῦντο τῆς ἐλληνικῆς φαντασίας. Ὅσα ἐκτίθενται ὡς theologia naturalis εἰς τὰ ἔργα τοῦ Κικέρωνος «De natura deorum» καὶ «De divinatione» εἶναι ἐλλημμένα ἐκ τῆς ἐλληνικῆς Φιλοσοφίας, ἰδίᾳ ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν Στωϊκῶν.

Οἱ Ρωμαῖοι ὁμολογοῦν οἱ ἴδιοι τὴν ἐξάρτησιν τῆς ὅλης πνευματικότητος τῶν ἀπὸ τὴν πολιτικὴν ζωὴν, τὴν ὁποῖαν προβάλλουν τὴν ἀνωτάτην ἀξίαν. Εἰς τὸ βιβλίον τῆς Αἰνείδος ὁ Βιργίλιος λέγει ρητῶς, ὅτι «ἡμεῖς ἀφίνομεν εἰς ἄλλους τὴν φροντίδα νὰ γνωρίσῃ τὴν φύσιν καὶ τὴν πορείαν τῶν ἀστέρων, ἢ νὰ κατασκευάζῃ ἀπὸ μάρμαρον μορφάς. Ἡμεῖς ἐνδιαφερόμεθα, πῶς νὰ κυβερνώμεν λαούς, νὰ ρυθμίζωμεν τὰ τῆς διαβιώσεώς των, νὰ φειδώμεθα τῶν ὑποτασσομένων καὶ νὰ κατανικῶμεν τοὺς ὑπερηφάνους» (2).

Τὸ ρωμαϊκὸν πνεῦμα δὲν θὰ ἀπολεσθῇ μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Θὰ μεταδώσῃ στοιχεῖα του εἰς τοὺς λαούς οἱ ὅποιοι θὰ προκαλέσῃ τὴν πτῶσιν του, ὅπως εἶχε συμβῆ προηγουμένως καὶ μετὰ τὴν Ἑλλάδα. Θὰ ἀποτελέσῃ οὐσιώδες συστατικὸν τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

δ'. Τὸ Χριστιανικὸν πνεῦμα.

Περὶ τὴν ἀκμὴν τοῦ Ρωμαϊκοῦ πνεύματος καὶ τὴν παρακμὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀναφαίνεται ἐντὸς τοῦ Μεσογειακοῦ κύκλου πολιτι-

(1) Πλουτάρχου, Γάιος Μάρκιος XXI.

(2) «Excudent allii spirantia mollius aera,
credo equidem; vivos ducent de marmore vultus;
orabunt causa melius, coelique meatus
describent radio et surgentia sidera dicent:
Tu regere imperio populos, Romane, memento.
Hae tibi erunt artes pacisque imponere morem,
percere subjectis et debellare superbos».

σμοῦ ἐν ἄλλο πνεῦμα, τὸ ὁποῖον θὰ ἔχη οἰκουμενικὴν ἀπήχησιν, τὸ Χριστιανικόν.

Τοῦτο ἀναφαίνεται ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πνεύματος, κατὰ τὴν ἐκδίπλωσιν του ὅμως λαμβάνει μίαν αὐτόνομον πορείαν καὶ ἀποκτᾷ ἴδιαν φυσιογνωμίαν. Εἰς τοὺς συνοπτικοὺς Εὐαγγελιστὰς τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ παρίσταται ὡς ἀποβλέπον εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Πατρῆου Νόμου καὶ τὸν καθαρμὸν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, διότι «ἐπὶ τῆς Μωσέως καθέδρας ἐκάθησαν οἱ Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι», μωροὶ τυπολάτραι καὶ μικρολόγοι ὑποκριταί, παραμελοῦντες τὰ οὐσιώδη, διυλίζοντες τὸν κώνωπα καὶ καταπίνοντες τὴν κάμηλον. Εἰς τὸ τέταρτον Εὐαγγέλιον ὅμως καὶ εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου προβάλλεται ὡς ἀποβλέπον νὰ περιλάβῃ «πάντα τὰ ἔθνη».

Τὸ τυπικὸν γνῶρισμα τῆς κινήσεως ταύτης ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι δὲν εἶναι γέννημα θεωρίας, ἀλλὰ μιᾶς χάριτος, ἡ ὁποία ἐγένετο δι' ἑνὸς προσώπου τοῦ Χριστοῦ (1). Καίτοι τοῦτο σταυροῦται ἀπὸ τοὺς ὁμοεθνεῖς του καὶ ὑπόσχεται εἰς τοὺς ὁπαδοὺς του ὄνειδη καὶ διωγμούς, ἐν τούτοις προλέγει, ὅτι θὰ νικήσῃ τὸν κόσμον, πρᾶγμα ποῦ ἐπαληθεύει. Ἡ διδασκαλία του ἀνανεώνει ἐσωτερικῶς τοὺς πιστεύοντας, τοὺς καθιστᾷ «Καινὴν κτίσιν», τοὺς εἰσάγει εἰς ἕν ὑπερεθνὲς βασίλειον, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει ὁλόκληρον τὴν λευκὴν ἀνθρωπίνην φυλὴν.

(1) Ἀπὸ τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἱστορικῶν ἐρευνῶν κατεβλήθησαν προσπάθειαι, ἵνα ἀνευρεθοῦν αἱ πηγαὶ προελεύσεως τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ. Οὕτω διευτυπώθη ἡ γνώμη, ὅτι ὁ Χριστὸς κατὰ τὴν περίοδον τῆς ζωῆς του ἀπὸ δώδεκα ἕως τριάκοντα ἐτῶν, περὶ τῆς ὁποίας οὐδὲν ἀναφέρουν οἱ Εὐαγγελισταί, πιθανῶς νὰ διέμεινε παρὰ τοῖς Ἑσσηαίοις, ἐξ ὧν ἐνεπνεύσθη τὸ ἔργον του. Ἄλλοι ἰσχυρίσθησαν, ὅτι πιθανῶς μετέβη εἰς ἀνατολικωτέρας περιοχάς διὰ σπουδὰς, παρὰ Βουδδισταῖς Ἰδίαι. Μόλις προσφάτως ὑπεστηρίχθη, ὅτι ὁ Χριστὸς καὶ οἱ μαθηταί του, ὡς Γαλιλαῖοι, προήρχοντο ἀπὸ ἐξιουδαῖσθέντας Ἰδουμαίους, ἕνα λαὸν τὸν ὁποῖον κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Στράβωνος (Γεωγραφικὰ 760, 779) ἐθαύμαζον οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ῥωμαῖοι διὰ τὴν εὐνομίαν, τὴν εἰρηνικὴν διαβίωσιν καὶ τὸ ἀνώτερον αἶσθημα δικαίου.

Εἰς τὰς ὑποθέσεις ταύτας θὰ ἠδύνατο νὰ παρατηρήσῃ τις, ὅτι πάντα τὰ μεγάλα πνεύματα τῆς ἱστορίας εἶναι αὐτόφωτα καὶ δὲν δημιουργοῦν νέας κινήσεις κατὰ μιμησιν ξένων ἰδεῶν, ἀλλὰ προβάλλουν ἀφ' ἑαυτῶν πηγὰς τοιαύτας. Ἡ ἀρχὴ των «ἔστιν ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτῶν», καθὼς λέγει ἡ Γραφή, ἡ δὲ προσωπικότης των εἶναι νέον κέντρον ἀκτινοβολοῦν κατὰ τρόπον μοναδικόν.

Τὸ «πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ» ἐμφανίζεται ὡς τὸ θεῖον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον προσδιορίζει πάντα τὰ ἄλλα στοιχεῖα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ.

Ὁ λόγος νοεῖται ὡς ὁ θεῖος λόγος, ὡς ἡ πρώτη κίνησις τοῦ θεοῦ νοῦ, δι' ἧς «τὰ πάντα ἐγένετο». Πᾶσα γνῶσις, ἡ ὁποία δὲν ἀρχίζει ἐκεῖθεν καὶ δὲν ἐπιστρέφει ἐκεῖ, θεωρεῖται «μωρία», διότι ἀγνοεῖται ἡ «ἀρχὴ» τῶν πάντων. Ἐπειδὴ τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ διέπει ὅλην τὴν φύσιν, ἡ γνῶσις ταύτης ἀποκαλύπτει «τὰ ἀόρατα τοῦ θεοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου».

Τὸ ἦθος τὸ χριστιανικὸν περιλαμβάνει μίαν νέαν ἐντολήν, τὴν τῆς ἀγάπης πρὸς πάντας. Οἱ Ἰουδαῖοι εἶχον ὡς δόγμα τὸ «ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου» (1). Οἱ Ἕλληνες ἐγνώριζον διὰ τῶν Στωϊκῶν «τὸ ἀγαπᾶν καὶ τὸ ἀσπάζεσθαι καὶ τὸ φιλεῖν» (2), ἀλλὰ τοῦτο τὸ ἐθεώρουν ὡς ἀναφερόμενον μόνον εἰς «τοὺς σπουδαίους καὶ τοὺς ἐταίρους». Τὸ χριστιανικὸν ἦθος ἀπαιτεῖ ἀγάπην ὄχι μόνον πρὸς τοὺς «σπουδαίους», ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς «ἐλαχίστους», ὄχι μόνον πρὸς τοὺς «ἐταίρους», ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς «ἐχθρούς».

Αἱ νέαι ἀξίαι κηρύττονται κατὰ τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλίαν τοῦ Χριστοῦ, καταδεικνύουσαι καὶ τὴν διαφορὰν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπὸ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Ὡς ἀνώτεροι ἄνθρωποι προβάλλονται οἱ ταπεινοί, οἱ πρᾶοι, οἱ δίκαιοι, οἱ ἐλεήμονες, οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, οἱ εἰρηνοποιοί. Ὅχι μόνον οἱ μὴ φονεύοντες, ἀλλὰ οἱ οὐδὲ ὀργιζόμενοι, οἱ εὐδιάλλακτοι, οἱ ἀποφεύγοντες τὴν κατάκρισιν.

Οἱ καρποὶ τοῦ Χριστιανικοῦ πνεύματος ὀρίζονται ὑπὸ τοῦ Παύλου, ὅτι εἶναι «ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραότης, ἐγκράτεια» (3). Ἡ ἀγάπη μεταξὺ ὄλων τῶν ἀνθρώπων εἶναι «ἡ καθ' ὑπερβολὴν ὁδὸς» πρὸς τὴν τελειότητα. Ὅλα τὰ ἄλλα, λέγει, «πίπτουν», ἐνῶ ἡ ἀγάπη «μένει».

Κάλλος χαρακτηριστικὸν διὰ τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα εἶναι τὸ ἐκφράζον τὸ θεῖον μεγαλεῖον. Εἶναι τὸ ὑψηλὸν καὶ μεγαλοπρεπές, τὸ ὁποῖον θά παραστήσῃ ἡ λατρεία. Αὕτη θά διαμορφώσῃ τελείως νέαν τέχνην, τὴν χριστιανικὴν. Εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν θά ἐμφανισθῇ ὁ Βυζαντινὸς καὶ ὁ Γοτθικὸς ρυθμὸς, ἡ ζωγραφικὴ θά δημιουργήσῃ τὸν πλοῦτον τῶν συμβόλων, τὰ λαμπρὰ μωσαϊκά, τὰς μεγάλας

(1) Ματθ. στ' 43.

(2) Χρυσίππου, Περὶ σοφοῦ καὶ ἀσόφου. Ἀπόσπ. 630, ἔκδ. Ἀρμίου ΙΠ σ. 161.

(3) Πρὸς Γαλάτ. 5, 22.

συνθέσεις τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἡ ποίησις θά δώσῃ τοὺς μελωδοὺς καὶ ὕμνογράφους εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ τοὺς κλασσικοὺς μουσικοὺς εἰς τὴν Δύσιν. Ὅλα τὰ στοιχεῖα ταῦτα θά συνυφανθοῦν εἰς ἀνυπέρβλητον ἐνότητα.

Τὸ θεῖον κατὰ τὸν Χριστιανισμὸν δὲν εἶναι τι τὸ ἀφηρημένον, μία γενικὴ ἀρχή, ἀλλὰ πρόσωπον συγκεκριμένον, εἶναι «πνεῦμα πανταχοῦ παρόν», «ἐν ᾧ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν». Ἡ παροῦσα ζωὴ ἔχει ἀξίαν, ἀλλὰ σχετικὴν. Κατ' αὐτὴν ἕκαστος διαμορφώνει τὴν ψυχὴν τοῦ ὑπὸ ἰδίαν τοῦ εὐθύνην. Δύναται «νά σώσῃ ἢ νά ἀπολέσῃ αὐτήν». Τοῦτο πραγματοποιεῖ διὰ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ «πνεύματος τοῦ Χριστοῦ», τὸ ὁποῖον ἀνακαινίζει καὶ ἀγιάζει τὸν πιστεύοντα. Ἰδρυμα διασῶζον εἰς τοὺς αἰῶνας τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἡ Ἐκκλησία, ἥτις θά τὸ διαδώσῃ εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ὡς ἐν χαρμόσυνον μήνυμα, ὡς «εὐαγγέλιον».

Διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐγκαταλείπεται σαφῶς πλέον ὁ ἀνθρωποκεντρισμὸς καὶ κηρύσσεται ὁ Θεοκεντρισμὸς. Εἰσάγεται μία νέα ἀντίληψις περὶ κόσμου καὶ ζωῆς, δυναμικὴ, ἀντίθετος πρὸς τὴν στατικὴν τῶν Ἑλλήνων. Εἰσάγεται ἡ ἰδέα τοῦ χρόνου, τοῦ μέλλοντος, τῆς αἰωνιότητος. Τώρα ἔχομεν ἀκόμη μεγαλύτερον πάθος ἀπὸ ὃ,τι εἰς τὸν Ἰουδαϊσμὸν. Τὸ πάθος τοῦτο θά γεννήσῃ τὴν στρατιάν τῶν ἀποστόλων, τῶν διδασκάλων, τῶν μαρτύρων. Ἡ «νίκη τοῦ κόσμου», ἡ «νίκη τοῦ θανάτου» θά εἶναι συνεχὲς γνῶρισμα τοῦ πνεύματος τούτου.

Ἡ ἐπίδρασις ἐπὶ τῶν μαζῶν θά λάβῃ ἕκτασιν, τὴν ὁποῖαν δὲν εἶχεν ἐπιτύχει ἡ Ἑλληνικὴ μονοθεϊστικὴ φιλοσοφία. Τοῦτο θά συμβῇ ἀφ' ἐνὸς μὲν, διότι θά λάβῃ χώραν ἢ διὰ τῶν συμβόλων αἰσθητοποίησης τοῦ πνεύματός του, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι θά ἐπιδράσῃ εἰς τὸ συναίσθημα καὶ οὐχὶ μόνον εἰς τὴν νόησιν. Ἡ ἐκλεκτοτέρα μερὶς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους θά προσέλθῃ, ἵνα «μεταλάβῃ τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ». Περιοδικῶς ὁ Χριστιανισμὸς θά δοκιμάζεται ἀπὸ κρίσεις ἰσχυροτάτας. Θά ἔλθῃ ἀντιμέτωπος πρὸς ἄλλα πνεύματα, ὅπως τὸ τῆς Διαφωτίσεως, τὸ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, τὸ τοῦ Θετικισμοῦ, τὸ τοῦ Κομμουνισμοῦ. Ἐκ τῶν δοκιμασιῶν τούτων θά ἐξέρχεται ἐνισχυμένος καὶ κεκαθαρμένος.

ε'. Τὸ Εὐρωπαϊκὸν πνεῦμα.

Τὸ φαινόμενον τῆς συγκλίσεως ποικίλων πνευματικῶν τάσεων πρὸς μίαν ἐστίναν καὶ τῆς ἐνιαίας προβολῆς των, τὸ ὁποῖον ἐσημειώθη κατὰ τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐπαναλαμβάνε-

ται κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐντὸς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ χώρου. Εἰς αὐτὸν ἔχομεν ἐπίσης σύνθεσιν ποικίλων ρευμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀναφαίνεται ἓν νέον πνεῦμα, τὸ Εὐρωπαϊκόν. Τοῦτο θὰ γεννηθῆ διὰ τῆς συνυφάνσεως στοιχείων τοῦ Ἑλληνικοῦ, τοῦ Χριστιανικοῦ καὶ τοῦ Ρωμαϊκοῦ πνεύματος μετὰ τοῦ δυναμισμοῦ τῶν μόλις ἐξερχομένων ἐκ τοῦ πρωτογονισμοῦ εὐρωπαϊκῶν φυλῶν.

Χαρακτηριστικὸν γνώρισμά του εἶναι ἡ τάσις πρὸς κυριαρχίαν. Ὁ Εὐρωπαῖος ζητεῖ κυριαρχίαν ἐπὶ τῆς φύσεως, ἐπὶ τοῦ ἑαυτοῦ του, ἐπὶ τῶν ἄλλων λαῶν τοῦ πλανήτου, ἀκόμη καὶ πέραν τοῦ πλανήτου. Τὸ γνώρισμα τοῦτο τῆς δυνάμεως χαρακτηρίζει ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ πνεύματος τούτου.

Ὁ λόγος δὲν εἶναι πλέον «θεωρία». Εἶναι γνώσις χάριν τῆς πράξεως. «Savoir pour rouir». Ἡ κατανόησις τῆς φύσεως ἀποβλέπει εἰς τὴν χρησιμοποίησιν τῶν δυνάμεων τῆς πρὸς κυριαρχίαν ἐπ' αὐτῆς. Πᾶσα γνώσις ἀποκτᾶται διὰ τῆς ἐμπειρίας, ἐλέγχεται δὲ δι' ἐφαρμογῶν.

Ἡ γνώσις τῆς φύσεως ἐκτείνεται εἰς βάθος καὶ πλάτος. Δὲν ἐξετάζονται μόνον αἱ μορφαὶ ὕλης καὶ ζωῆς, τὸ εἶναι, ἀλλὰ καὶ ἡ πορεία των, τὸ γίνεσθαι. Ἀνιχνεύεται τόσον ὁ χώρος ὅσον καὶ ὁ χρόνος καὶ ἀποκαλύπτεται τὸ παρελθόν, τόσον τὸ φυσικόν, ὅσον καὶ τὸ βιολογικόν καὶ τὸ ἱστορικόν. Ἀναδημιουργοῦνται αἱ γεωλογικαὶ περίοδοι, οἱ σταθμοὶ τῆς ζωῆς καὶ αἱ βάσεις τῶν πολιτισμῶν.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς κτηθείσης πείρας ρυθμίζεται τὸ μέλλον. Ἡ παρά τῶν πολλῶν οἰκείωσις τῶν κτηθεισῶν γνώσεων ἐπιτυγχάνεται ὅσον οὐδέποτε ἄλλοτε. Ὁργανώνεται συστηματικῶς, ὥστε αὗται νὰ καθίστανται κοινὸν κτῆμα. Τὰ μέσα διαδόσεως εἶναι προσιτὰ καὶ εἰς τὸν τελευταῖον πολίτην.

Ἡ τεχνικὴ χαρακτηρίζει τὴν εὐρωπαϊκὴν ἐποχὴν. Αἱ προηγούμεναι ἀπεκαλοῦντο ἐκ τοῦ χρησιμοποιουμένου μετάλλου λιθίνη, χαλκὴ, σιδηρᾶ. Ἡ εὐρωπαϊκὴ εἶναι ἡ ἐποχὴ τῆς μηχανῆς. Ἔργα ἐπιμοχθα τόσον διὰ τὴν παραγωγὴν ἀγαθῶν, ὅσον καὶ διὰ τὴν μεταφορὰν των τελοῦνται διὰ τῶν μηχανῶν, χρησιμοποιουσῶν τὰς φυσικὰς πηγὰς ἐνεργείας. Ἡ μετακίνησις ἐν τῷ χώρῳ γίνεται ἀπιστεῦτως ταχεῖα καὶ ἄνετος. Ἡ παραγωγὴ ἀγαθῶν δὲν αὐξάνει μόνον εἰς ποσότητα ἀλλὰ καὶ εἰς ποικιλίαν.

Ἡ ἐπιστημονικὴ γνώσις θεραπεύεται τώρα τῇ φροντίδι τῆς πολιτείας καὶ παύει νὰ εἶναι ζήτημα μόνον ἰδιωτικοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ κλίσεως ἀτόμων. Εἰς τὰ πνευματικὰ ἰδρύματα παρέχονται τὰ ὕλικά μέσα ἀφθόνως. Ἐνῶ ὁ Μεσαίων Ἰδρυε Μητροπόλεις καὶ ἡ

Ἀναγέννησις Ἀνάκτορα ἡγεμόνων, ἡ Εὐρωπαϊκὴ ἐποχὴ ἰδρύει Σχολάς, Ἰνστιτοῦτα, Πανεπιστήμια, Ἀκαδημία.

Τὸν Εὐρωπαῖον θέλγει ἡ ἰδέα ἐξέλιξις, ἣτις ἀποτελεῖ τὸ πάθος του. Ἀποστρέφεται πᾶσαν στατικὴν ἀντίληψιν. Ὅλα, ὁ κόσμος, ἡ ζωὴ, ὁ ἄνθρωπος, τὸ σύμπαν, ὁ θεὸς νοοῦνται ὡς ἐκδίπλωσις καὶ αὔξεισις. Ἐκεῖθεν ὁ πόθος τῆς ἀενάου προόδου, τῆς διωκούσης ἐν τέρμα, τὸ ὁποῖον συνεχῶς ἀπομακρύνεται.

Τὴν ἀνακάλυψιν καὶ ἐξερεύνησιν τῶν ἡπείρων διαδέχεται ἡ κυριαρχία εἰς τὸν ἀέρα. Τὴν γνῶσιν τοῦ ὀργανισμοῦ διαδέχεται ἡ κατανίκησις πλήθους ἀσθενειῶν καὶ ἡ αὔξεισις τῆς μέσης διαρκείας ζωῆς. Τὴν ἀνάλυσιν καὶ σύνθεσιν τῆς ὕλης καὶ ἐνεργείας διαδέχεται ἡ ἐπιθυμία χρήσεως τῶν γνωσθέντων πρὸς διαπλανητικὴν ἐπέκτασιν.

Τὸ ἦθος τοῦ εὐρωπαίου χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν τόλμην, τὴν προθυμίαν ἀναλήψεως εὐθύνης, τὴν αὐτονομίαν τῆς προσωπικότητος. Ἡ ἄμιλλα, ἡ ὑπέρβασις τοῦ ἐκάστοτε ἐπιτευχθέντος προβάλλεται ὡς τὸ ἀνώτατον ἰδανικόν.

Ἐκαστος θεωρεῖ τὸν ἑαυτὸν του ὡς ἔχοντα ἴδιαν ἀποστολὴν καὶ δικαίωσιν δι' ὅ,τι πράττει. Τὸν αἰσθάνεται ὡς φορέα τῆς γενικῆς ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας καὶ τοῦ προσωπικοῦ ταλάντου. Δὲν τὸν αἰσθάνεται ὡς ἑτεροκίνητον τῆς βιολογικῆς ὀρμῆς πρὸς αὐτοσυντήρησιν καὶ ἀναπαραγωγὴν. Ἐνῶ ἄλλαι ἀνθρώπιναι φυλαὶ ἐμφανίζουν ἀνεύθυνον πολυγονίαν, οὗτος αὐτοδιευθύνεται μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἀρνηται νὰ γεννᾷ τέκνα, ὅταν δὲν δύναται νὰ τοὺς ἐξασφαλίσῃ ἀξιοπρεπῆ διαβίωσιν.

Ἡ βουλευτικότης τοῦ εὐρωπαίου φθάνει μέχρι σκληρότητος καὶ ἀδιαφορίας διὰ τὸν κίνδυνον. Ἡ ἐπιδίωξις τῶν σκοπῶν του ἔστω καὶ μεθυσίαν τῆς ζωῆς τὸν θέλγει. Πᾶσα δημιουργία τελεῖται διὰ τὴν χαρὰν τῆς δημιουργίας. Ὁ Activismus εἶναι ἔμβλημα του καὶ οὐχὶ ὁ Utilitarismus. Ἡ βούλησις του δὲν ἀνέχεται δεσμά, ἐξ οὗ καὶ ἡ ἀξιολογία του δι' ἐλευθερίαν, θρησκευτικὴν, πολιτικὴν, κοινωνικὴν, οἰκονομικὴν.

Ὁ ἀνθρωπισμὸς καὶ ἡ συμπάθεια διὰ τοὺς πάσχοντας συνανθρώπους, ἀκόμη καὶ διὰ τοὺς ἐχθρούς, διὰ τοὺς αἰχμαλώτους, διὰ τοὺς μακρὰν, καὶ δι' αὐτὰ τὰ ζῶα, λαμβάνει τὴν μεγίστην ἐπίτασιν, γινόμενος κοινὴ συνείδησις. Ἡ φροντίς διὰ τοὺς ἀτυχοῦντας εἶναι ἀντικείμενον ὄχι μόνον τῆς καλῆς θελήσεως τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ καὶ τῆς Πολιτείας. Γίνεται κρατικὸς θεσμὸς προνοίας καὶ ἀσφαλίσεως. Ὁ τρόμος διὰ τὰ πιθανὰ κακά, ἀνεργίαν, ἀσθένειαν, γῆρας, ὀρφανίαν, θεομηνίας, ἐκλείπει.

Ἡ μορφή διακυβερνήσεως εἶναι ἡ πραγματοποίησις τοῦ ἰδεώ-

δους τῆς ἐλευθέρως ἀρχαίας πόλεως, τὸ ὁποῖον μόλις παροδικῶς εἶχε κρατήσῃ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Ἡ ὠργανωμένη πολιτεία κυβερνᾶται κατὰ νόμους ἐκφράζοντας τὴν κοινὴν βούλησιν. Εἶναι ἴδρυμα πολιτισμοῦ καὶ οὐχὶ μόνον ἴδρυμα ἀσφαλείας. Ὅλαι αἱ ἀνθρώπινοι τάσεις, ὑλικά, βιολογικά, κοινωνικά, πνευματικά, εὐρίσκονται ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς.

Τὸ κάλλος καθίσταται αὐτοσκοπὸς καὶ εἶναι προσιτὸν εἰς τὰς εὐρείας μάζας. Τὰ ἀνώτατα ἔργα τέχνης ἐκτίθενται πρὸς κοινὴν θέαν δωρεὰν εἰς δημόσια ἱδρύματα. Δὲν εἶναι πρὸς χρῆσιν μόνον τῶν ἰσχυρῶν, ἢ τῶν πλουσίων. Τυπικά εὐρωπαϊκά τέχνη εἶναι ἡ ζωγραφικὴ καὶ ἡ μουσικὴ, γνωρίσασαι ἀνθησὶν μὴ ὑπάρξασαν προηγουμένως. Τὰ θεάματα ἐπίσης ὀργανώνονται εἰς διαστάσεις ἐκπληκτικὰς, πολὺ περισσότερον ἀπὸ ὅ,τι εἶχε συμβῆ εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Ρώμην. Ἡ 7η τέχνη ἰδίᾳ ἐγένετο εἰς πάντας προσιτὴ. Ἡ τέχνη τῆς ἐνδυμασίας τέλος ἀνεπτύχθη εἰς ἀδιακόπως ποικίλοντας τύπους (modes). Ἡ αἰσθητικὴ τοῦ χρώματος καὶ τοῦ σχεδίου ἀπεδείχθη ἀνεξάντλητος εἰς εὐρήματα. Παράλληλος ὑπῆρξεν ἡ αἰσθητικὴ τῆς ἀφῆς εἰς τὰ εἶδη ἀμφιέσεως καὶ τὰ ὑλικά κατασκευῶν ἐν γένει.

Ὁ ἐκτεταμένος χώρος ἐντὸς τοῦ ὁποῖου διαμορφώνεται τὸ Εὐρωπαϊκὸν πνεῦμα τοῦ παρέσχε τὴν δυνατότητα διαφοροποιήσεως τῆς καλλιτεχνικῆς εὐαισθησίας. Ἡ βασικωτέρα διάκρισις εἶναι ἡ προερχομένη ἀπὸ τὴν στροφὴν εἴτε πρὸς ἐσωτερικὰς ψυχικὰς καταστάσεις εἴτε πρὸς ἐξωτερικὰς ἐντυπώσεις. Ἡ περὶ τοὺς πόλους τούτους κινήσις τῆς καλλιτεχνικῆς μορφολογίας παρέχει δύο γενικοὺς τύπους ἐκφράσεως, τὸν κλασσικὸν καὶ τὸν ρωμαντικὸν. Οὗτοι ὑπάρχουν συνεχῶς παραλλήλως, μὲ μίαν κατὰ χρονικὰς περιόδους ἐπίτασιν τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ καὶ μὲ κατὰ περιοχὰς ἐπικράτησιν τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου.

Χαρακτηριστικὰ τοῦ αἰσθητικῶς κλασσικοῦ εἶναι τὸ σαφές καὶ καθωρισμένον, τὸ ἀπὸ ὅλους ἀναγνωριζόμενον ὡς περιλαμβάνον ἀντικειμενικά στοιχεῖα, τὸ ἀπλοῦν εἰς μέσα ἐκφράσεως, τὸ πλήρες γαλήνης, τὸ ἀποδίδον τι τὸ ὑψηλὸν καὶ μεγαλειώδες, τὸ πλήρες φωτός, τὸ Ἀπολλώνειον. Χαρακτηριστικὰ τοῦ αἰσθητικῶς ρωμαντικοῦ εἶναι τὸ ἀκαθόριστον, τὸ ἀνευ σαφοῦς περιγράμματος, τὸ ἐκτεινόμενον εἰς τὸν χρόνον καὶ βυθιζόμενον εἰς τὸν χρόνον, τὸ πλήρες συγκινήσεως καὶ ταραχῆς ψυχικῆς, τὸ προσδιοριζόμενον ἀπὸ ἐσωτερικὰ στοιχεῖα, τὸ ἀναβλύζον ἀπὸ ἑν σκοτεινὸν καὶ ἀκαθόριστον βάθος, τὸ Διονυσιακόν. Ἡ βόρειος Εὐρώπη ρέπει σαφῶς πρὸς τὸ ρωμαντικόν, λόγῳ τῆς ὁμίχλης ποῦ ἐνώνει τὸ τοπίον μὲ τὸν οὐρανὸν καὶ προκαλεῖ τὴν ἀσάφειαν τῶν μορφῶν καὶ περιγραμμάτων καὶ τὸ

ἀκαθόριστον τοῦ ὀρίζοντος. Ἡ Νότιος Εὐρώπη ρέπει πρὸς τὸ κλασικόν, ἐπειδὴ τὸ ἀπλετον φῶς ὄλα τὰ καθιστᾷ διακεκριμένα, καθοριζόμενα τελειωτικῶς ἔξωθεν.

Τὸ θεῖον γνωρίζεται εἰς τὸν Εὐρωπαῖον διὰ διπλῆς ἀποκαλύψεως τῆς Χριστιανικῆς καὶ τῆς Φυσικῆς. Ἡ Χριστιανικὴ τοῦ παρέχει τὴν ἱστορικὴν βεβαίωσιν, ὅτι σχετικῶς προσφάτως ἐνεφανίσθη ἐν ὠρισμένῳ τόπῳ καὶ χρόνῳ τὸ θεῖον πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ, τὸ ὁποῖον ἀνεμόρφωσε θρησκευτικῶς ὄλους τοὺς λαοὺς τοὺς ἀπαρτίζοντας τὸν εὐρωπαϊκὸν κύκλον πολιτισμοῦ, ἔκτοτε δὲ ἡ ἐπίδρασις τῶν ἰδεῶν του συνεχίζεται ἀδιαλείπτως. Ἡ φυσικὴ ἀποκάλυψις τοῦ παρέχεται διὰ τῶν δεδομένων τῆς ἐπιστημονικῆς διερευνήσεως τοῦ κόσμου, ἅτινα τοῦ γνωρίζουν τὴν ἐν αὐτῷ ὕπαρξιν τάξεως καὶ λόγου καὶ νοήματος.

Ἡ θρησκευτικὴ βίωσις εἶναι ἀπηλλαγμένη ἀπὸ τὰ μαγικὰ στοιχεῖα, ἀπὸ τὴν εἰδωλολατρείαν, ἀπὸ τὸν ἀνθρωπομορφισμόν, ἀπὸ τὴν ἰδέαν τῆς ἐξευμενίσεως. Ἡ λατρεία τοῦ θεοῦ δὲν γεννᾶται ἐκ τοῦ «φόβου», ἢ τοῦ ὑπολογισμοῦ «ἀνταποδόσεως», ἀλλὰ νοεῖται ὡς μέσον ἀνυψώσεως τοῦ ἀσκοῦντος ταύτην προσώπου, διὰ δημιουργιῶν ὄλον ἐν εὐρυτέρων καὶ ἀνωτέρων, ἀναφερομένων εἰς τὴν συγκεκριμένην ζωὴν. Ἡ κατάφασις τῆς ζωῆς καὶ ἐμβάθυνσις εἰς αὐτὴν τὸν ἀνυψώνει μέχρι τῆς πηγῆς της, ἣτις εἶναι τὸ θεῖον.

Ἡ ἐλευθερία τῆς κριτικῆς ὄλων τῶν πεποιθήσεων ἀποτελεῖ συνεχὲς μέσον καθάρσεως τῶν περὶ θεοῦ ἰδεῶν. Ἡ πολεμικὴ, ἢ φθάνουσα μέχρι πλήρους ἀρνήσεως, ἀναγκάζει τὴν θρησκείαν του νὰ εἶναι συνεχῶς ἐτοιμὴ «διδόναι λόγον παντὶ τῷ αἰτοῦντι» περὶ τοῦ λειτουργήματός της ἐντὸς τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Θετικισμοῦ, ὅτι ἡ θρησκευτικότης εἶναι στάδιον τῆς ἀνθρωπίνης ἐξελίξεως ὑπερβαθὲν πλέον, δὲν ἐδικαιώθη ἐκ τῶν πραγμάτων. Τὰ μᾶλλον διακριθέντα πρόσωπα εἴτε εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, εἴτε εἰς τὴν πολιτικὴν πρᾶξιν, εἴτε εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν δημιουργίαν διατηροῦν τὴν θρησκευτικότητά εἰς τὴν ζωὴν των, διότι διαπιστοῦν, ὅτι αὕτη ἀποτελεῖ τὸ ἀνώτερον στοιχεῖον ἀνθρωπισμοῦ.

Γνώρισμα συνεχὲς τῆς Εὐρωπαϊκῆς πνευματικότητος εἶναι ἡ ἐπίτασις τῆς διαφοποιήσεως καὶ ἡ εὐρυνσις τῆς ἐπεκτάσεως. Δὲν ὑπάρχει κλειστὴ ζωὴ, εἴτε λόγῳ συνειδήσεως αὐταρκειας, ὅπως συνέβαινε εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν πόλιν, εἴτε λόγῳ ἀποστραφῆς πρὸς πᾶν ἀλλότριον, ὅπως ἔπραττε τὸ Ἰουδαϊκὸν πνεῦμα. Ἡ τάσις ἐπεκτάσεως θὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πνεύ-

ματος ἐπὶ ὅλων τῶν ἄλλων ἡπείρων, πλὴν τῆς Ἀσίας, καὶ ὑπεροχὴν ἐπὶ τοῦ πλανήτου.

Ἡ Ἀσία ἔμεινε ἔξω τῆς κυριαρχίας του, διότι εἶχεν ἀναπτύξει ἴδιον πνεῦμα.

στ. Τὸ Ἀσιατικὸν πνεῦμα.

Εἰς τὴν Ἀσίαν ὑπάρχει ἓν αὐτονόμον πνεῦμα διαμορφωθὲν παραλλήλως πρὸς τὴν πνευματικότητα τοῦ Μεσογειακοῦ χώρου. Τοῦτου κέντρα εἶναι αἱ Ἰνδαίαι καὶ ἡ Κίνα.

Αἱ Ἰνδαίαι, ἀφοῦ ἐπὶ αἰῶνας ἔζησαν μίαν στατικὴν ζωὴν λόγῳ τοῦ Θεουδαρχικοῦ Βραχμανισμοῦ, γίνονται περὶ τὸν 6^{ον} αἰῶνα κέντρον μιᾶς ζωηροτάτης κινήσεως, τοῦ Βουδδισμοῦ. Ἐμφανίζουσι μίαν βίωσιν τῆς ὑπάρξεως, ἣτις προσδιορίζει καὶ τὸν λόγον καὶ τὸ ἦθος καὶ τὸ κάλλος καὶ τὸ θεῖον. Ἡ χαρακτηριστικὴ ἀντίληψις τῆς εἶναι, ὅτι ἡ πλήρης προσήλωσις εἰς τὴν γῆιν ὑπαρξιν εἶναι ἀπάτη. Ἡ ἐλευθέρωσις ἀπὸ τῆν ἀσίγαστον προσπάθειαν, ἡ παθητικὴ κατάστασις, ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ πάσαν ἐπιθυμίαν, πάσαν διάκρισιν, ἡ ἐκμηδένησις τοῦ ἐγῶ, ἡ ἐπιστροφή εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ εἶναι ἀποτελεῖ τὸ ἀνώτατον.

Ὁ λόγος εἰσάγει τὴν παρατήρησιν τῆς φύσεως καὶ τὴν γνῶσιν τῶν φαινομένων τῆς ἐπὶ σκοπῶ ἀνευρέσεως τοῦ αἰωνίου κοσμικοῦ νόμου. Ἐπιφανειακῶς ἐμφανίζεται μία ἀέναντος ἀλλαγὴ, μία διαδοχὴ ζωῆς καὶ θανάτου, μία ἀκατάπαυστος κίνησις. Ὅσοι ὁμως δέχονται μόνον τοῦτο ὡς πραγματικότητα, δὲν θεωροῦνται ὅτι ἔχουσι ὀρθὴν γνῶσιν.

Τὴν ἀνύψωσιν εἰς τὴν γνῶσιν ταύτην πρῶτος εἰσηγήθη ὁ Βούδδας (=ὁ φωτισμένος) γεννηθεὶς καὶ ζήσας περὶ τὸν 6ον αἰῶνα π.Χ. Ἐκ βασιλικοῦ γένους, ἐγκατέλειπε τὰ ἀνάκτορα τοῦ πατρὸς του διὰ νὰ ἀναζητήσῃ τὴν ἀλήθειαν, ἣτις τοῦ παρεσχέθη διὰ θεοῦ φωτισμοῦ (!). Κατ' αὐτὸν ἡ ἀγνοία εἶναι πηγὴ τῆς ἀπατηλῆς ἀντιλήψεως, ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἓν ρεῦμα φαινομένων, ἀλλαγῆς, ἀνησυχίας, θλίψεως. Ἡ γνῶσις περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους ὅλων τῶν πραγμάτων, τῶν κινήσεων, τῶν θελήσεων καὶ ἐπιθυμιῶν ὁδηγεῖ μόνη εἰς τὴν ἀλήθειαν. «Τέσσαρα εἶδη κλίσεων ὑπάρχουσι, λέγει ὁ Βούδδας, ἡ

(1) Τὸ 545 π.Χ. ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν συγχρόνων Βουδδιστῶν ὡς τὸ ἔτος τοῦ θανάτου τοῦ Βούδδα, δι' ὃ καὶ ὁλόκληρος ἡ Ἀσία ἐορτάζει τὴν 2500 ἐπέτειον ταύτην.